

COVID-19:

DEZINFORMACJA W POLSKIEJ CYBERPRZESTRZENI

MICHAŁ KRAWCZYK, KAMIL MIKULSKI

INSTYTUT KOŚCIUSZKI

OPEN
INFORMATION
PARTNERSHIP

**COVID-19:
DEZINFORMACJA W POLSKIEJ
CYBERPRZESTRZENI**

AUTORZY: MICHAŁ KRAWCZYK, KAMIL MIKULSKI

AUTORZY:

Michał Krawczyk

Kamil Mikulski

KOORDYNACJA: Michał Krawczyk

PROJEKT GRAFICZNY I SKŁAD: Joanna Świerad-Solińska

Raport został sfinansowany z pomocą Open Information Partnership.

Niniejszy raport stanowi publikację Instytutu Kościuszki. Jednocześnie poglądy wyrażone w ramach publikacji stanowią oceny poszczególnych autorów i nie powinny być utożsamiane ze stanowiskiem Instytutu Kościuszki i partnerów publikacji. Publikacja stanowi wkład w debatę publiczną. Poszczególni autorzy są odpowiedzialni wyłącznie za swoje opinie i ich stanowisko nie może być utożsamiane ze stanowiskami innych autorów tego raportu.

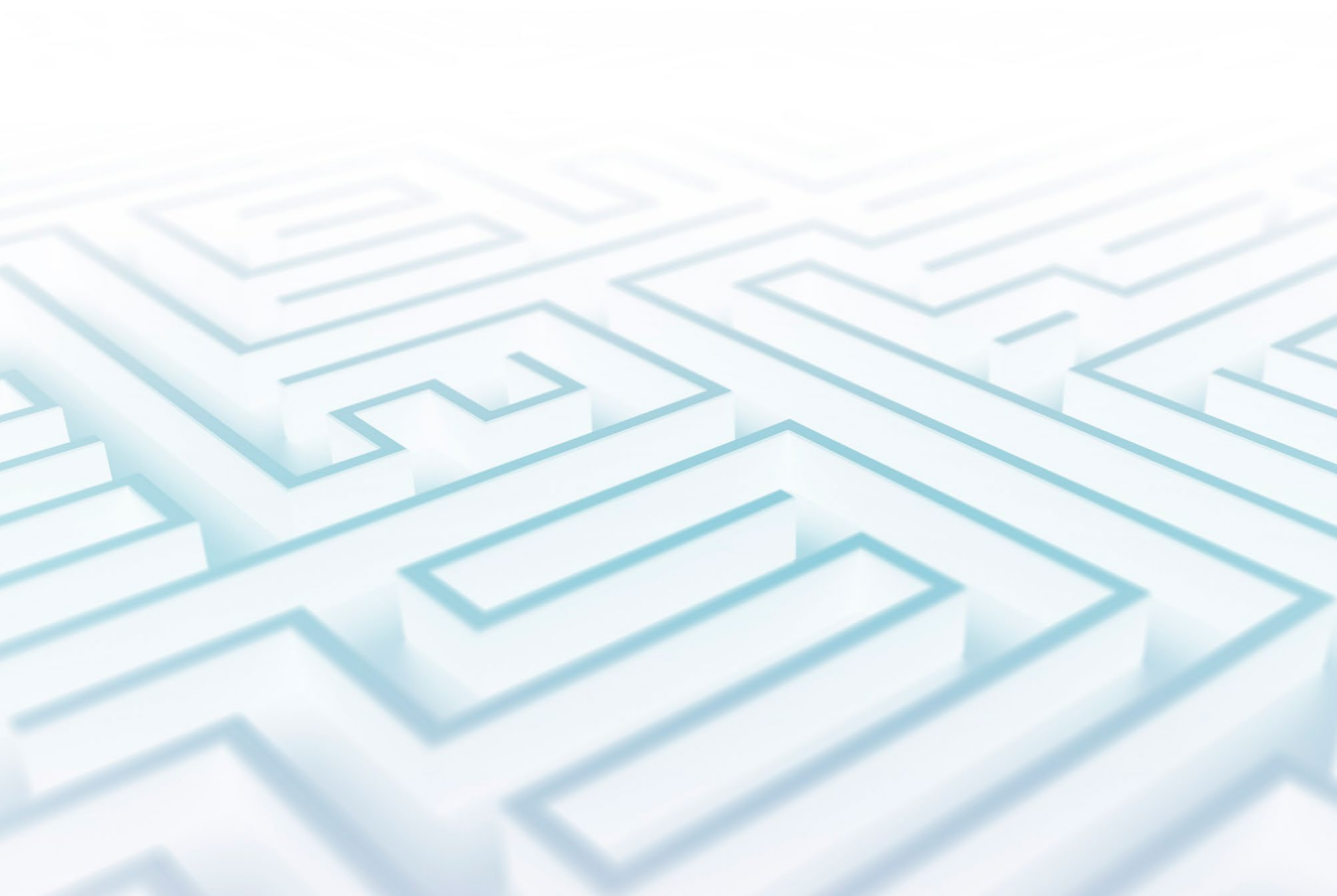

Instytut Kościuszki
ul. Feldmana 4/9-10
31-130 Kraków, Polska
+48 12 632 97 24
www.ik.org.pl
instytut@ik.org.pl

© Instytut Kościuszki
Kraków 2020

SPIS TREŚCI

WSTĘP.....	4
KEY TAKEAWAYS.....	7
EXECUTIVE SUMMARY.....	8
METODOLOGIA RAPORTU.....	11
FACEBOOK.....	13
TWITTER.....	21
ANALIZA WYKOP.PL.....	29

WSTĘP

Pandemia COVID-19 pojawiła się na początku 2020 r. i wpłynęła na wiele aspektów życia ludzi na całym świecie. Od kwestii związanych ze zdrowiem, przez społeczno-ekonomiczne i polityczne, aż po związane z problematyką funkcjonowania przestrzeni informacyjnej. COVID-19 i kwestie z nim związane, były także głównymi tematami rozmów zwykłych ludzi, którzy czerpali informacje o pandemii zarówno z mediów tradycyjnych, jak i platform internetowych. Rozsyłając dalej przeczytane treści w Internecie, odbiorcy stawali się nadawcami i źródłami wiadomości dla innych. Ogrom informacji produkowanych na temat COVID-19 oraz tak wysokie zainteresowanie społeczne skutkowało i wciąż skutkuje rozprzestrzenianiem się dezinformacji na dotąd niespotykaną skalę. Dezinformacja związana z COVID-19 przybiera zróżnicowane formy i stanowi zagrożenie dla wielu ludzi - ze względu na swoją skalę zyskała nawet określenie *infodemia*. Prowadzi ona do groźnego w swoich konsekwencjach ignorowania faktów naukowych, akceleruje zjawisko utraty zaufania do instytucji publicznych oraz władzy, kreuje chaos w przestrzeni informacyjnej.

Fałszywe wiadomości o tematyce COVID-19 rozprzestrzeniane są przez szereg różnych aktorów. Zaliczają się do nich m.in. zwykli obywatele powielający fałszywe informacje oraz narracje, przestępcy, aparaty państwowe, podmioty wspierane przez rządy, a także oportuniści mający na celu dyskredytowanie oficjalnych źródeł, czy konspiracjoniści. Motywacje stojące za ich rozprzestrzenianiem także mogą być bardzo zróżnicowane. Mają one m.in. charakter finansowy, polityczny lub biorący na cel pogłębianie podziałów społecznych. Ponadto, mogą wynikać z indywidualnych pobudek lub ignorancji skutkującej nieświadomym rozprzestrzenianiem wiadomości typu *fake news*. Wśród badaczy tematyki powstał osobny termin *infodemia*, porównujący skalę rozprzestrzeniania się nieprawdopodobnych wiadomości do skali światowej pandemii. Zjawisko *infodemii* istnieje na niespotykaną skalę

również w Polsce, gdzie nieprawdziwe i zmanipulowane informacje na temat COVID-19 cyrkulują we wszystkich formach, na portalach informacyjnych, w mediach społecznościowych, na forach dyskusyjnych i blogach oraz poprzez komunikatory internetowe. W kontrze do tego zjawiska wiele organizacji pozarządowych, prospołecznych oraz medialnych rozpoczęło szeroko zakrojone działania mające na celu demaskowanie fałszywych wiadomości i upublicznianie ich sprostowań. Także platformy mediów społecznościowych wprowadziły aktualizacje do swoich

serwisów mające na celu przeciwdziałanie dezinformacji oraz ułatwienie przekazywania rzetelnych i sprawdzonych informacji. Działania w tym zakresie są także dostrzegalne na poziomie krajowym oraz międzynarodowym, wprowadzono w życie wiele inicjatyw, m.in. współtworzony przez polski rząd i PAP projekt *#FakeHunter*¹, stworzona przez NATO *research task group*² zajmująca się tym problemem, działania informacyjne Unii Europejskiej³ oraz analizy i raporty przygotowywane przez UNESCO⁴.

PRZYPISY

1 *#Fake Hunter*, 31 sierpnia 2020, [online]: <https://fakehunter.pap.pl/>.

2 SHAPE NATO, *Video: How is NATO Responding to Disinformation on COVID-19*, 10 czerwca 2020, [online]: <https://shape.nato.int/news-archive/2020/video-how-is-nato-responding-to-disinformation-on-covid19>.

3 European Commission, *Fighting disinformation*, 10 czerwca 2020, [online]: https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/fighting-disinformation_en.

4 UNESCO, *Combating the disinfodemic: Working for truth in the time of COVID-19*, 10 czerwca 2020, [online]: <https://en.unesco.org/covid19/disinfodemic>.

KEY TAKEWAYS

- Raport przedstawia szeroką analizę ponad **23 tys.** polskojęzycznych postów, tweetów i znaleźsk z portali **Facebook**, **Twitter** oraz **Wykop.pl** (z czerwca i lipca 2020 r.). Próba badawcza objęła wszystkie trzy rodzaje zakłóceń środowiska informacyjnego – *disinformation*, *misinformation* i *malinformaton*;
- Narracje dezinformacyjne **różnią się w zależności od platformy** (np. na Wykopie popularne były *fake news* dotyczące sytuacji pandemicznej w państwach trzecich, czy uderzające w różne grupy społeczne, a na Facebooku fałszywe wiadomości na temat szczepionek i maseczek);
- Osoby rozprzestrzeniające dezinformację najczęściej wykorzystują do tego celu treści typu **junk news, czyli nieprawdziwe lub zmanipulowane wiadomości pochodzących ze źródeł alternatywnych, charakteryzujących się niską rzetelnością, konspiracyjnym charakterem oraz propagujących skrajne poglądy i wierzenia. Wysoka liczba takich serwisów, często powstałych w ostatnich kilku miesiącu, stanowi duże wyzwanie w walce z infodemią**;
- Procentowy udział nieprawdziwych treści w próbach badawczych okazał się być **niższy niż zakładany** (np. 4% dla Twittera);
- Zaledwie **około 1%** zbadanych wiadomości fake news z Facebooka został oznaczony przez platformę jako treści nieprawdziwe lub został usunięty z serwisu. Pokazuje to słabą wydajność narzędzi wprowadzonych przez serwis do walki z infodemią na polskojęzycznej wersji platformy;
- Stosunkowo często zamieszczane były odnośniki do zewnętrznego źródła, najczęściej do platformy **YouTube**;
- Do replikowania narracji dezinformacyjnych wykorzystywane były także treści pochodzące z rzetelnych serwisów informacyjnych – przede wszystkim poprzez złośliwą **manipulację**;
- Ogromny problem stanowią **zamknięte grupy na Facebooku, które tworzą bańki informacyjne, gdzie zwolennicy teorii spiskowych i osoby mające wątpliwości związane z pandemią koronawirusa tworzą zamknięty obieg dezinformacji. Treści propagowane w takich miejscach są ekstremalnie ciężkie do śledzenia i przeciwdziałania**;
- Najczęściej pojawiające się narracje to: **fałszywa pandemia** – podważająca istnienie samego wirusa bądź stanu światowej pandemii, **pochozenie wirusa i jego rozprzestrzenianie** – mówiące najczęściej o **laboratoryjnym pochodzeniu wirusa, teorie spiskowe** oraz **narracje antyszczepionkowa i antymaseczkowa**;
- Analiza treści na Facebooku ujawniła wysoki udział w rozprzestrzenianiu dezinformacji na temat COVID-19, osób i grup związanych z **ruchem** bądź **poglądami antyszczepionkowymi**. Wykorzystywane często są do tego grupy bądź strony z nimi związane, które w ostatnich miesiącach zmieniły swój profil oraz nazwy na własnie kojarzące się z pandemią koronawirusa;
- Duży problem stanowi także tzw. **grassroot disinformation, czyli nieskoordynowana działalność tysięcy osób, propagujących i rozprzestrzeniających za pomocą mediów społecznościowych teorii konspiracyjnych i wiadomości typu fake news. Motywacje w takim przypadku są najczęściej związane z poglądami danej osoby**;
- Narracje dezinformacyjne brały za swój cel **różne grupy społeczne** (np. policjantów, górników) oraz **mniejszości narodowe** (np. Żydów, Ukraińców);
- Częstym zjawiskiem było wykorzystywanie przez osoby rozprzestrzeniające dezinformację wypowiedzi znanych publicznie osób – polityków, aktorów i muzyków. Działalność **influencerów** w tym temacie jest bardzo szkodliwa, głównie ze względu na ich ponadprzeciętne zasięgi.

EXECUTIVE SUMMARY

Prezentowany raport przedstawia analizę polskojęzycznej przestrzeni informacyjnej w Internecie przeprowadzoną w przeciągu dwóch miesięcy, czerwca i lipca 2020 r. Analiza skupiła się na badaniu dezinformacji, w tym jej trzech postaci: *disinformation* (dezinformacji sensu stricto), *misinformation* i *malinformation*, zidentyfikowanych na portalach społecznościowych Facebook i Twitter oraz w serwisie Wykop.pl, a także na próbie scharakteryzowania jej źródeł, współistniejących treści, charakteru i innych zmiennych. Głównym celem była identyfikacja nieprawdziwych informacji i narracji obecnych w polskiej cyberprzestrzeni oraz próba zbadania sposobu ich rozprzestrzeniania.

Wszystkie trzy platformy zostały przeanalizowane pod kątem treści zawartych w postach, wiadomościach i tweetach, które zostały wyselekcjonowane na podstawie występowania w nich słowa kluczowego lub hasztagu *koronawirus*. Dodatkowo w przypadku Facebooka, ze względu na jego charakterystykę i sposób rozprzestrzeniania się tam informacji, analizie poddane zostały także posty z zamkniętych grup związanych tematycznie z COVID-19.

Każda z trzech analiz ujawniła występowanie wszystkich z trzech typów zakłóceń informacyjnych, czyli *disinformation*, *misinformation* oraz *malinformation*. Dezinformacja związana z COVID-19 przybrała bardzo zróżnicowane formy oraz porusza często odległe od siebie tematy. Dzięki analizie zidentyfikowanych jako dezinformacja wiadomości, postów i tweetów udało się wyodrębnić zbiór narracji. W zależności od platformy, zidentyfikowane treści dotyczyły różnych tematów, które można jednak przedstawić w dziewięciu poniższych kategoriach:

1. Pochodzenie wirusa SARS-CoV-2 i jego rozprzestrzenianie się
2. Fałszywa pandemia
3. Teorie spiskowe i apokaliptyczne

4. Upolitycznienie pandemii
5. Ruch antyszczepionkowy oraz antymaseczkowy
6. Medyczna dezinformacja
7. Wpływ ekonomiczny i społeczny
8. Dezinformacja biorąca sobie za cel mniejszości narodowe, etniczne i seksualne
9. Dezinformacja wycelowana w inne kraje

Najczęściej poruszonymi tematami były zdecydowanie pochodzenie wirusa, sposób jego rozprzestrzeniania oraz kwestionowanie istnienia światowej pandemii. Często przejawiającymi się informacjami były te mówiące o laboratoryjnym pochodzeniu wirusa, spisku elit mających na celu depopulację świata czy chińskim oddziaływaniu na świat zachodni za pomocą stworzonego przez nich wirusa SARS-CoV-2. Informacje takie często opierały się na zmanipulowanych wypowiedziach naukowców i polityków oraz na stosowaniu wypaczonych i nieodpowiednio interpretowanych statystyk. Ciekawym zjawiskiem jest natomiast znaczna ilość w próbie badawczej pochodzącej z Facebooka, treści antyszczepionkowych oraz zyskująca na popularności tematyka antymaseczkowa, poddająca w wątpliwość słuszność zakrywania ust i nosa, nawołująca do łamania takiego nakazu i portretująca go jako narzędzia do zniewolenia i poniżenia społeczeństwa.

Zbadanie źródeł nieprawdziwych wiadomości zidentyfikowanych na Facebooku pozwoliło na poznanie serwisów, które najczęściej je rozprzestrzeniają oraz na scharakteryzowanie źródeł pod względem typów wiadomości jakie produkują. Najczęściej wykorzystywanymi źródłami były serwisy rozprzestrzeniające wiadomości typu *junk news*, czyli treści charakteryzujące się najmniejszą jakością, często nastawione na przyciągnięcie sensacyjnym tytułem i wydźwiękiem artykułu, skrajnie jednostronne i wykorzystujące teorie spiskowe. Kolejne najczęściej wykorzystywane typy wiadomości powielających dezinformację to autorskie posty, publikowane przez autentycznych

użytkowników, wyrażające ich opinie i tworzone spontanicznie, których wysoki udział obrazuje problem *grassroots disinfo* czyli oddolnie tworzonej dezinformacji, rozprzestrzenianej w prywatnych grupach oraz na prywatnych tablicach, gdzie śledzenie treści oraz działania moderatorów są bardzo ograniczone. Trzecim znaczącym typem źródła są treści wideo, w znakomitej większości pochodzące z serwisu YouTube. Duża część filmów porusza kwestie związane z pochodzeniem pandemii oraz jej rozwojem, wykorzystując do tego szereg teorii spiskowych oraz zmanipulowanych faktów i danych statystycznych. Wysoki udział treści tego typu potwierdza jak ważną rolę obecnie odgrywają treści wideo w polskiej przestrzeni informacyjnej związane z COVID-19 i co za tym idzie jak ważnym jest większe zwrócenie na nie uwagi instytucji i organizacji walczących z dezinformacją oraz większa aktywność samej platformy w zwalczaniu nieprawdziwych wiadomości.

Analiza treści z Facebooka, najpopularniejszego portalu społecznościowego w Polsce, ukazała także, jak ważną rolę w obiegu dezinformacji pełnią prywatne grupy tematyczne, w których tysiące użytkowników codziennie styka się z dziesiątkami nowych postów zawierających nieprawdziwe informacje. Grupy wypełnione *fake newsami* tworzą zamknięte bańki informacyjne oraz służą jako źródło informacji rozprzestrzenianych następnie przez ich członków wśród swoich Facebookowych znajomych, zwiększając drastycznie ich zasięgi. Ważną rolę w zjawisku popularyzacji dezinformacji odgrywają także tzw. *influencerzy*, czyli znane publicznie osoby, posiadające tysiące obserwatorów w mediach społecznościowych, które udostępniając teorie spiskowe lub wyrażając opinie podważające naukowe fakty tworzą efekt potwierdzenia dla wielu osób, który jest bardzo ciężki do zaprzeczenia i przeciwdziałania.

W przypadku serwisów Twitter oraz Wykop.pl wiadomości scharakteryzowane jako *fake news* wykorzystywały najczęściej treści pochodzące z serwisu YouTube, odnośniki do innych postów z tych samych platform społecznościowych, a w następnej

kolejności z alternatywnych serwisów informacyjnych i w najmniejszym stopniu z mainstreamowych portalów informacyjnych. Powielane w taki sposób narracje nie różniły się w swoim wydźwięku w porównaniu z tymi z Facebooka, a jedynie w popularności poszczególnych typów wiadomości. Do najczęściej przewijających się narracji można zaliczyć mówiącą o fałszywej pandemii, teorie spiskowe i konspiracyjne, wiadomości biorące na cel państwa trzecie oraz narracje o charakterze antyrządowym.

Trzeba także odnotować działania poszczególnych platform w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się dezinformacji oraz ułatwienia przepływu rzetelnych i oficjalnych wiadomości. Głównym działaniem było stworzenie dedykowanych przestrzeni, w których gromadzone były takie informacje, współpraca z organizacjami *fact-checkingowymi*, oraz oznaczanie i usuwanie wiadomości zidentyfikowanych jako nieprawdziwe lub wprowadzające w błąd. Wśród wykorzystanej próby badawczej w tej analizie znalazło się kilka wiadomości na Facebooku, których zasięgi, ze względu na dezinformację zostały zmniejszone bądź wiadomość została całkowicie usunięta z portalu.

METODOLOGIA RAPORTU

Zaburzenia informacyjne (ang. *information disorder*), nieposiadające powszechnie przyjętej definicji, zostały określone na potrzeby tego raportu, zgodnie z definicją Unii Europejskiej¹, jako ogólny termin zawierający trzy różne typy wprowadzania w błąd za pomocą informacji. Pierwszym z nich jest dezinformacja obejmująca całkowicie nieprawdziwe lub mylące informacje, najczęściej przyjmujące formę fake newsów bądź teorii spiskowych i rozprzestrzeniane w sposób świadomy i w konkretnym celu. Drugi typ to sposób dezinformowania określane przez pochodzący z języka angielskiego termin *misinformation*, oznaczający nieprawdziwe lub mylące informacje rozprzestrzeniane w sposób nieświadomy lub przypadkowy. Ostatnim typem jest *malinformation*, czyli informacja mająca swoje źródło w faktycznym i realnym stanie rzeczy, jednak wykorzystana w mylący bądź wypaczony sposób w celu wprowadzenia chaosu informacyjnego bądź do osiągnięcia jakiegoś celu². Do kategoryzacji informacji jako dezinformacji wykorzystany został model stworzony przez organizację Full Fact i jego wytyczne dotyczące dezinformacji związanej z koronawirusem³. W celu rzetelnego przeprowadzenia analizy oraz klarownego przedstawienia modelu naszego działania należy nadmienić, iż w opinii autorów niniejszego raportu *fake news* i przede wszystkim forma zjawiskowa zakłócenia środowiska informacyjnego (ang. *information distortion*) jaką jest *misinformation* stanowią kategorie bardzo szerokie i niedookreślone znaczeniowo. Praktyczne wykorzystanie modelu stworzonego przez Full Fact pozwala na odpowiednio szerokie (i w gruncie rzeczy – kompleksowe) rozpoznanie sytuacji w obszarze polskiej przestrzeni informacyjnej, co odpowiada założeniom raportu. Jednocześnie, co należy zauważyć, skutkuje on wyodrębnieniem niejednorodnej próby, w której znajdują się jednocześnie przypadki skrajne (np. spiskowe *Prezydent Burundi umiera nagle po wydaleniu [z kraju] WHO z powodu fałszywej pandemii*⁴) oraz przypadki złośliwe lub wprowadzające w błąd

(np. np. *Estonia wdraża plan Gatesa – Cyfrowy paszport odporności*⁵), oskarżający Estonię o współudział w realizacji planu depopulacji świata, ale też np. *Rzeszowska młodzież kpi z koronawirusa? Tak się bawi wieczorami na...*⁶, którego charakter jest przede wszystkim sensacyjny. Autorzy są świadomi występującej gradacji *fake news* (pod względem struktury językowej, złośliwości intencji rozpowszechniania, czy potencjalnej szkodliwości), jednak powyższe znaleziska wpisują się w zastosowany model teoretyczny.

Biorąc pod uwagę rosnące znaczenie ochrony grup wrażliwych oraz konieczność wzmocnienia świadomości społecznej, na temat faktu, że zaburzenia informacyjne mają na celu pogłębianie podziałów i często wcale nie wykorzystują całościowo nieprawdziwych informacji, tylko raczej (pozornie) nieszkodliwe treści sensacyjne lub tabloidowe,

zdecydowaliśmy o ich włączeniu. *A contrario* należy zauważyć, że ich zignorowanie i wyłączenie z próby zakrzywiłoby obraz rzeczywistości istniejących *fake news* i mogłoby negatywnie wpłynąć na czystość próby oraz, być może, na dalsze próby przeprowadzone przy wykorzystaniu bardziej zaawansowanych modeli bazujących na uczeniu maszynowym i przetwarzaniu języka naturalnego.

Jest rzeczą oczywistą, że nawet najbardziej obiektywny analityk może ulegać świadomym lub nieświadomym uprzedzeniom, stąd wstępnie wyizolowana z próby przez pierwszego analityka podgrupa treści o charakterze *fake news* została przekazana do oceny i wtórej klasyfikacji pozostałym członkom zespołu projektowego. Dwustopniowa analiza pozwoliła na uniknięcie rażących błędów w klasyfikacji informacji oraz zapewniła rzetelność wyników analizy.

PRZYPISY

1 European Commission, A multi-dimensional approach to disinformation, 10 czerwca 2020, [online]: <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/final-report-high-level-expert-group-fake-news-and-online-disinformation>.

2 https://en.unesco.org/sites/default/files/f_jfnd_handbook_module_2.pdf

3 *How you can fact check claims about the new coronavirus*, Full Fact, 2020, [online]: <https://fullfact.org/health/how-to-fact-check-coronavirus/>.

4 Wykop, Prezydent Burundi umiera nagle po wydaleniu WHO z powodu fałszywej pandemii, 30 czerwiec 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5579733/prezydent-burundi-umiera-nagle-po-wydaleniu-who-z-powodu-falszywej-pandemii/>.

5 Wykop, Estonia wdraża plan Gatesa - Cyfrowy paszport odporności, 13 czerwiec 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5551805/estonia-wdraza-plan-gatesa-cyfrowy-paszport-odpornosci/>.

6 Wykop, Rzeszowska młodzież kpi z koronawirusa? Tak się bawi wieczorami na..., 10 czerwiec 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5547359/rzeszowska-mlodziez-kpi-z-koronawirusa-tak-sie-bawi-wieczorami-na/>.

FACEBOOK

WSTĘP

Facebook to działająca na całym świecie platforma społecznościowa pozwalająca na zakładanie darmowych kont użytkownika, które służą do budowania sieci znajomych i łatwego komunikowania się na odległość. Pozwala użytkownikom udostępniać zdjęcia, muzykę, filmy i artykuły oraz własne przemyślenia i opinie do swoich znajomych lub w formie publicznego postu. Globalnie Facebook ma ponad 2,5 miliarda użytkowników, z czego 1,59 miliarda używa serwisu codziennie¹. W Polsce Facebook posiada ponad 18 milionów użytkowników, co czyni go zdecydowanie najpopularniejszą platformą społecznościową nad Wisłą. Prawie jedną trzecią polskich użytkowników stanowią osoby w przedziale wiekowym 25-34². Statystyki te dobrze obrazują jak wpływowym narzędziem jest Facebook, który stwarza możliwość dotarcia do ponad połowy populacji Polski. Podmioty rozprzestrzeniające nieprawdziwe wiadomości, dezinformacje oraz prowadzące operacje informacyjne w doskonały sposób przystosowały się do ery mediów społecznościowych wykorzystując narzędzia udostępniane przez Facebook oraz jego zasięgi. Dzięki temu prowadzenie działań dezinformacyjnych, zarówno zorganizowanych jak i spontanicznych stało się dużo łatwiejsze, i umożliwiło działanie na niespotykaną dotąd skalę nawet indywidualnym aktorom.

METODOLOGIA

Analiza treści pochodzących z Facebooka, ze względu na charakterystykę platformy oraz wykorzystane narzędzia analityczne, została przeprowadzona dwutorowo. W pierwszej części analiza dokonana została na danych pozyskanych za pomocą platformy *CrowdTangle* – oficjalnego narzędzia Facebooka do obserwacji i analizy publicznych treści z platform społecznościowych. Dzięki jej wykorzystaniu możliwym było pozyskanie treści związanych z COVID-19, dodanych na

platformie za pomocą stron na Facebooku oraz przez zweryfikowane profile publiczne. Ważnym jest odnotowanie tutaj ograniczenia takiego rozwiązania, dzięki któremu można pozyskać jedynie posty dodane przez oficjalne i publiczne profile oraz strony Facebooka, pomijając tym samym posty pochodzące z profili prywatnych oraz z zamkniętych grup dyskusyjnych, na których skupiona była druga część analizy.

Za pomocą *CrowdTangle* zbadane zostały wszystkie posty zawierające słowo kluczowe *koronawirus*, opublikowane na Facebooku w czerwcu 2020. Razem złożyło się to na 16,466 publicznych postów, które następnie przeanalizowane zostały pod kątem występowania *fake newsów*, dezinformacji oraz manipulacji. Ku zaskoczeniu jedynie około 1% z publicznych postów zawierało *fake newsy* bądź przejawy manipulacji. Spowodowane jest to prawdopodobnie typem wiadomości (posty profili publicznych), które zostały pozyskane na tym etapie, ich źródłem oraz bardzo dużą ilością wszystkich postów związanych z koronawirusem, który będąc głównym medialnym tematem od kilku miesięcy, zawładnął większością publicznych stron na Facebooku informujących o rozwoju wydarzeń. To mogło doprowadzić do statystycznej minimalizacji występowania fałszywych treści, przy jednoczesnym wysokim oddziaływaniu dezinformacji za pomocą mniej licznych, ale wysoce popularnych wiadomości, poprzez wykorzystanie grup prywatnych oraz poprzez aktywność influencerów.

Dlatego w kolejnym etapie poddane analizie zostały wiadomości z zamkniętych grup facebookowych o tematyce COVID-19, z okresu czerwiec - lipiec 2020. Dzięki temu uzyskany został dostęp do szerokiej bazy danych nieprawdziwych, spiskowych i wypaczonych wiadomości oraz wyodrębniona została próba badawcza licząca 200 postów szerzących dezinformację na temat koronawirusa. Jednym z wniosków analizy Facebooka jest centralna rola grup dyskusyjnych w procesie rozprzestrzeniania dezinformacji oraz tworzeniu szkodliwych, z punktu widzenia prawnego przepływu informacyjnego, baniek

informacyjnych, w których liczni członkowie tychże grup utwierdzają siebie nawzajem w kolejnych teoriach spiskowych i *fake newsach*.

W obu powyżej opisanych krokach pozyskania danych, zidentyfikowano razem 333 wiadomości scharakteryzowane jako *disinformation*, *misinformation* lub *malinformation*, które stanowią całościową próbę badawczą. Poniższa analiza próbuje odpowiedzieć na następujące pytania badawcze: jakiego typu źródła służą do pozyskiwania nieprawdziwych i wypaczonych wiadomości? Jakie narracje pojawiają się najczęściej? Kto odpowiada za rozprzestrzenianie dezinformacji i nieprawdziwych wiadomości?

NARRACJE

Pierwszym krokiem była identyfikacja i charakterystyka nieprawdziwych informacji pod kątem używanych narracji. Dzięki temu możliwa jest analiza jakościowa oraz ilościowa tematyki zidentyfikowanej dezinformacji. Wyodrębnione narracje odpowiadają wszystkim znalezionym postom zawierającym nieprawdziwe informacje. Kilka z najpopularniejszych zawiera w sobie dużą część całości zidentyfikowanych nieprawdziwych informacji, pozostałe natomiast jedynie po kilka wiadomości. Zidentyfikowano razem 15 następujących narracji:

- **Fałszywa pandemia**

Pierwszą i powszechnie najczęściej spotykaną, także ze względu na swoją szerokość pojęciową, jest narracja podważająca realne istnienie pandemii. Jest ona odmieniana przez wiele przypadków i łączy się z wiadomościami podważającymi zarówno istnienie wirusa SARS-CoV-2, jak i z opiniami jedynie poddającymi w wątpliwość jego szkodliwość oraz mówiącymi o braku wystarczających okoliczności do ogłoszenia stanu światowej pandemii. Często wykorzystuje zmanipulowane dane do porównania koronawirusa z pospolitymi chorobami jak grypa.

- **Spisek WHO**

Narracja mówiąca o odpowiedzialności Światowej Organizacji Zdrowia (WHO) za fałszywą pandemię koronawirusa. W zależności od wersji, został on stworzony przez współpracujące z WHO i finansujące organizację Chiny lub w ogóle nie istnieje, a sama pandemia jest wykreowana przy pomocy WHO na zlecenie rządu w Pekinie bądź innych nieujawnionych mocodawców.

- **Krytyka obostrzeń**

Wykorzystywanie nieprawdziwych, zmanipulowanych bądź wypaczonych informacji medycznych, statystycznych oraz społecznych i politycznych do krytyki obostrzeń wprowadzonych przez rząd. Poddaje w wątpliwość adekwatność ograniczeń w przestrzeni publicznej oraz uwydatnia ich negatywne społeczno-gospodarcze skutki.

- **Narracja antyszczepionkowa**

Narracja łącząca postulaty ruchu antyszczepionkowego z pandemią koronawirusa i pracami nad szczepionką przeciwko niemu. Narracja ta jest często wykorzystywana przez ruchy antyszczepionkowe do zdobycia popularności i zasięgów w mediach społecznościowych. Jednym z występujących schematów jest wykorzystywanie istniejących już facebookowych grup zrzeszających antyszczepionkowców do pozyskania nowych członków poprzez zmianę nazwy na kojarzącą się z negacjonizmem pandemii COVID-19.

- **Bill Gates – spisek przeciwko ludzkości**

Bardzo popularna narracja łącząca osobę Billa Gatesa, amerykańskiego przedsiębiorcy, współzałożyciela Microsoftu i filantropa z serią *fake newsów* i teorii spiskowych mówiących o jego powiązaniach ze sztucznym stworzeniem wirusa SARS-CoV-2 lub fałszywą pandemią. Portretowane są one jako część większego planu, mającego na celu zniewolenie społeczeństwa bądź w innych wersjach zmniejszenie liczby ludzi na świecie.

- **Spisek elit**

Podobnie jak w powyższych przykładach, także tutaj wirus SARS-CoV-2 oraz pandemia poddawane są w wątpliwość i łączone ze stojącym za chorobą spiskiem szeroko pojętych elit przeciwko zwykłym ludziom, który ma na celu zniewolenie społeczeństwa, depopulację i wiele innych. Definicja elity w tym przypadku jest szeroka, od przykładów skrajnie antysemitycznych (w tym m.in. ród Rothschildów) po spiski masońskie, narracje antyreligijne i inne często spotykane przykłady przywoływane w przypadku podobnych teorii spiskowych.

- **Narracja antymaseczkowa**

Zyskująca na popularności narracja krytykująca obowiązek zakrywania nosa i ust w Polsce. Służące do tego maseczki są tutaj przedstawiane jako symbol opresji ze strony państwa i klasy politycznej oraz zniewolenia społeczeństwa. Do jej szerzenia wykorzystywane są najczęściej nieprawdziwe bądź zmanipulowane dane i informacje naukowe na temat ich skuteczności oraz szkodliwości dla ludzkiego układu oddechowego. Wiadomości rozprzestrzeniające tę narrację nawołują bardzo często do społecznego nieposłuszeństwa i łamania nakazów.

- **Medyczna dezinformacja**

Narracja obejmująca dezinformację wokół medycznych aspektów koronawirusa, leków przeciwdziałających oraz sposobów leczenia. Tego typu wiadomości były najpopularniejsze w początkowym okresie pandemii, obecnie ich procentowy udział we wszystkich nieprawdziwych informacjach publikowanych w Internecie jest mniejszy.

- **Depopulacja**

Teorie spiskowe opisujące plan depopulacji światowego społeczeństwa, którego jednym z etapów jest pandemia koronawirusa, sztucznie stworzona w tym celu przez ludzi. W ramach tej narracji pojawia się także

problem szczepionek, które miałyby być środkiem użytym do wykonania depopulacji, a pandemia koronawirus jest w takim przypadku przedstawiana jako pretekst do ich masowego użycia.

- **Koronawirus jako chińskie działania przeciwko Zachodowi**

Wirus jak i pandemia łączone są tutaj z Chińską Republiką Ludową. Wiadomości takie oskarżają Pekin zarówno o stworzenie wcześniej niespotykanego wirusa, jak i o rozprzestrzenienie wirusa SARS-CoV-2 na świecie oraz nieodpowiednie działania zapobiegawcze skutkujące globalną pandemią.

- **Trzecia wojna światowa/apokalipsa**

Narracja oparta w całości na teoriach spiskowych charakteryzujących pandemię koronawirusa jako element toczącej się już III Wojny Światowej, bądź jako krok przygotowujący na jej nadejście. Oba warianty powiązane są z narracją o fałszywej pandemii bądź wirusie stworzonym przez człowieka. Dostrzegalne są także wersje łączące koronawirusa z apokalipsą, czyli nadchodzącym końcem świata.

- **COVID-19 stworzony przez człowieka**

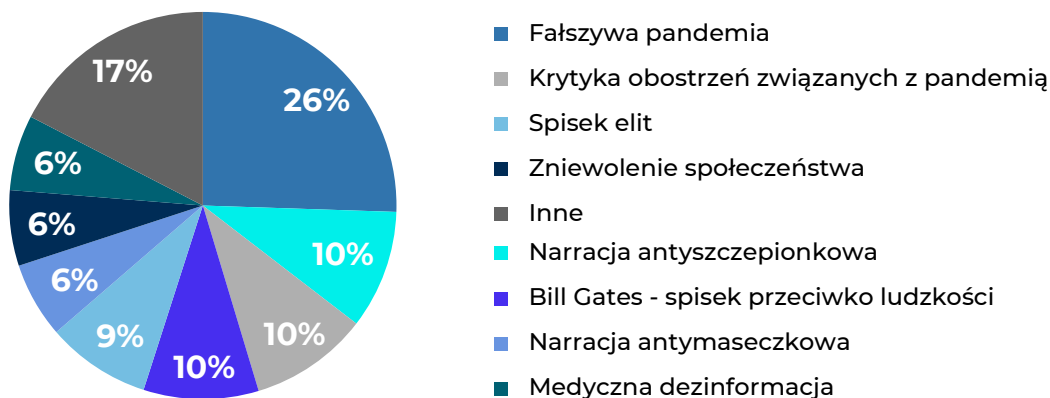
Narracja mówiąca o laboratoryjnym pochodzeniu wirusa SARS-CoV-2, według większości wiadomości ją powielających stworzonym w laboratorium w Wuhan.

- **COVID-19 i protesty w USA**

Narracja łącząca protesty zwolenników ruchu *Black Lives Matters* w Stanach Zjednoczonych z tematyką pandemii COVID-19.

Analiza tematyki wykazała, iż zdecydowanie najczęściej pojawiającą się narracją była *fałszywa pandemia*, podważająca na różne sposoby istnienie pandemii, przybierając często spiskowe brzmienie, jak w wiadomości przedstawiającej rzekome nagranie z pustego szpitala jednoimiennego w Brazylii, które zostało oznaczone jako dezinformacja i usunięte przez samą platformę³. Następnie najczęściej powielane narracje to *narracja antyszczepionkowa*, z *fake newsami* poruszającymi między innymi teorie spiskowe o *szczepionkach jako narzędziu do uśmiercenia sporej części społeczeństwa* bądź łączącymi je z groźbą „chipowania”; *narracja krytykująca obostrzenia związane z pandemią* oraz *narracja łącząca osobę Billa Gatesa z pandemią*. W dalszej kolejności mamy kilka mniej znaczących procentowo narracji: *spisek elit*, *narracja antymaseczkowa*, *pandemia jako zniewolenie społeczeństwa*, *medyczna dezinformacja* oraz *depopulacja*. Wysoki udział procentowy treści

Wykres nr 1. Narracje.

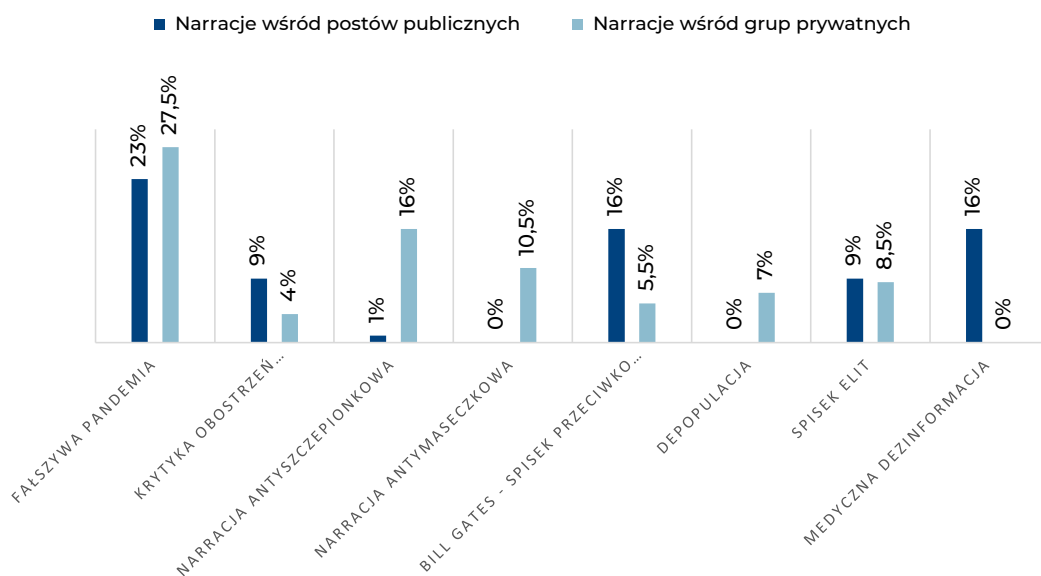
antyszczepionkowych dobrze ukazuje charakter dużej części dezinformacji związanej z COVID-19, która odznacza się instrumentalnym jej traktowaniem przez osoby prezentujące poglądy spiskowe, antyrządowe i antyestablishmentowe. Pokazuje także, iż w wielu przypadkach nieprawdziwe treści o COVID-19 tworzone są i rozprzestrzeniane przez „zawodowych spiskowców”, czyli ludzi prezentujących spiskowe podejście do większości wydarzeń społeczno-politycznych, odrzucających równocześnie naukowe i medyczne autorytety oraz argumenty oparte na faktach.

Porównując dane dotyczące narracji ze względu na ich źródło, czyli publiczne profile oraz posty pochodzące z grup tematycznych zauważymy kilka różnic. Narracja związana z osobą Billa Gatesa częściej pojawia się wśród postów dodanych przez profile publiczne (16% do 5,5%), podobnie jak krytyka obostrzeń związanych z pandemią (19% do 4%), medyczna dezinformacja (16% do 0%) oraz koronawirus jako chińskie działanie przeciwko zachodowi (8% do 1,5%). Posty dodawane przez publiczne profile na Facebooku dużo częściej służyły do krytyki wprowadzanych obostrzeń w życiu społecznym oraz zawierały dezinformację medyczną w przeciwieństwie do postów z drugiej kategorii. Jednym z powodów jest spory udział w próbie postów użytkowników

związanych z frakcjami politycznymi wykorzystującymi działania związane z pandemią do walki politycznej i krytyki działań rządu. Pokazuje to także większe skupienie tego typu postów na kwestiach związanych z przebiegiem choroby i pandemii oraz reakcji na nią, a w mniejszym stopniu na teoriach spiskowych nawiązujących do pochodzenia wirusa oraz związanych ze szczepionkami.

Posty pochodzące z grup na Facebooku częściej wykorzystują m.in. następujące narracje: *fałszywa pandemia* (27,5 do 23%), *narracja antyszczepionkowa* (16% do 1%), *depopulacja* (7% do 0%) oraz *narracja antymaseczkowa* (10,5% do 0%). Wyraźna przewaga narracji takich jak antyszczepionkowa czy depopulacja po stronie grup facebookowych dobrze odzwierciedla ich charakter, będący mieszanką teorii spiskowych, działalności antyszczepionkowych aktywistów, całkowitego negacjonizmu koronawirusa oraz sensacjonizmu. Istnieją przykłady grup pierwotnie o profilu antyszczepionkowym, które w ostatnich tygodniach zmieniły swoje nazwy na kojarzące się z pandemią COVID-19 i zaadoptowały jej tematykę do swoich działań dezinformacyjnych związanych z tematem szczepień.

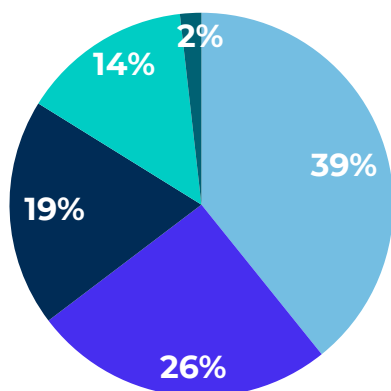
Wykres nr 2. Porównanie popularności narracji wg pochodzenia.

ŹRÓDŁA

Analiza źródeł i ich typów wykazała natomiast, iż najczęściej wykorzystywanymi były źródła skategoryzowane jako *junk news*, które stanowią ponad 1/3 całości i na które składają się amatorskie i alternatywne serwisy informacyjne lub blogi, najczęściej rozprzestrzeniające teorie spiskowe o charakterze antyestablishmentowym oraz charakteryzujące się dużą stronniczością. Wśród serwisów tego typu przodowały m.in. odkrywamyzakryte.com, niewiarygodnie.pl, hnews.pl i kuprawdzie.pl. W dalszej kolejności porównywalnie wysokie wyniki uzyskały *autorskie posty na platformach społecznościowych* oraz kategoria *wideo/YouTube*. Stosunkowo popularne były także źródła z kategorii *inne serwisy informacyjne*, natomiast marginalny udział wykazały *profesjonalne serwisy informacyjne*.

Tak spory udział procentowy wiadomości typu *junk news* wskazuje na charakter nieprawdziwych wiadomości oraz dezinformacji, które opierają się na teoriach spiskowych oraz sensacyjnych wiadomościach.

Wiele z takich wiadomości łączy pandemię koronawirusa z istniejącymi już wcześniej teoriami spiskowymi i narracjami, próbując tym samym tworzyć spójną całość tłumaczącą pandemię koronawirusa spiskiem, bądź byciem częścią większych działań wrogich społeczeństwu podmiotów.

Filmy wideo, najczęściej pochodzące z serwisu YouTube, będące źródłem dla prawie 20% nieprawdziwych wiadomości są kolejnym ważnym aspektem, który musi być wzięty pod uwagę badając zjawisko dezinformacji w czasie pandemii COVID-19. Filmy wideo spełniają ważną rolę w rozprzestrzaniu nieprawdziwych i konspiracyjnych treści, a w połączeniu z mediami społecznościowymi, które służą do ich amplifikacji tworzą poważny problem. Do głębszego poznania tej kwestii potrzebna jest osobna analiza treści pochodzących jedynie z YouTube.

Widoczny jest także nowy trend wśród osób podających w wątpliwość istnienie pandemii COVID-19, nazwany przez nas ruchem antymaseczkowym. Relatywnie niegroźne i niekontrowersyjne zasady zastraniania ust i nosa w przestrzeni publicznej urosły do ważnej kwestii wśród użytkowników należących do grup o tematyce koronawirusa. Noszenie maseczek jest przedstawiane jako groźne dla zdrowia, a egzekwowanie ich nakazu zakładania jako niezgodne z prawem i poniżające dla społeczeństwa.

Wykres nr 3. Źródła wiadomości.

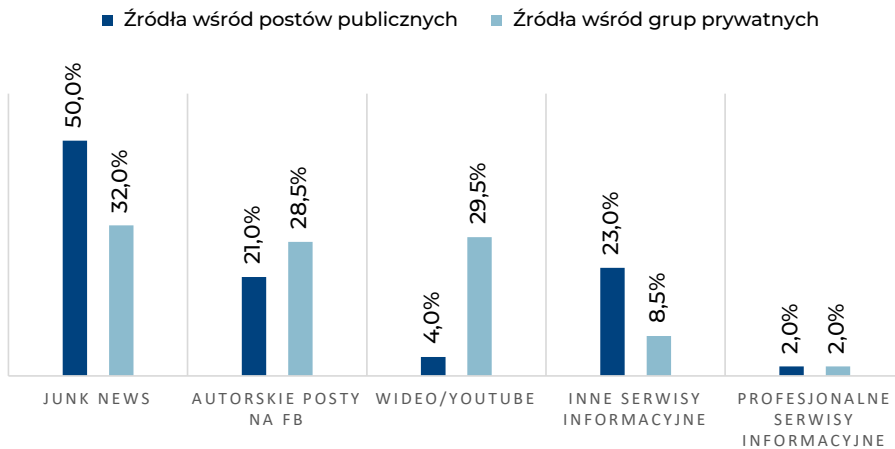
- Junk News
- Wideo/YouTube
- Profesjonalne serwisy informacyjne
- Autorskie posty na FB
- Inne serwisy informacyjne

Jeśli natomiast porównamy ze sobą dane pozyskane w dwa różne sposoby opisane powyżej, czyli te pochodzące z postów zamieszczonych przez konta o statusie profili publicznych oraz te z grup użytkowników zauważymy kilka różnic. Największa z nich dotyczy źródeł *wideo/YouTube*, które w zdecydowanie większym stopniu używane były przez użytkowników grup facebookowych

(29,5% do 4%) oraz kategorii *junk news* używanej częściej przez profile publiczne (50% do 32%). Źródła zaliczane do kategorii *inne serwisy informacyjne* były dużo liczniej reprezentowane w próbie pochodzącej z postów publicznych (23% do 8,5%) a autorskie posty z platform społecznościowych w próbie pochodzącej z grup dyskusyjnych (28,5% do 21%)

- Bardzo ważną rolę w rozprzestrzenianiu dezinformacji związanej z pandemią odgrywają zamknięte grupy facebookowe, które aż kipią od *fake newsów* i teorii konspiracyjnych. Istnieje wiele takich grup, które gromadzą od kilkuset użytkowników po kilkanaście tysięcy. W takich grupach nie ma żadnej kontroli nad rozprzestrzeganymi treściami.

Wykres nr 4. Porównanie popularności źródeł wg pochodzenia

DODATKOWE WNIOSKI

- Treści nieprawdziwe i zmanipulowane rozprzestrzeniane są najczęściej w schemacie: *fake news* opublikowany na portalu informacyjnym/ blogu/YouTube -> udostępniony przez użytkownika -> udostępniony na grupie tematycznej -> udostępniany przez prywatne profile. Schemat ten wykorzystuje wcześniej już wspomniane zjawisko baniek informacyjnych, które tworzą zamknięte grupy tematyczne oraz zjawisko kryzysu społecznego zaufania do mediów, polityków i organizacji społecznych, którym ludzie w dużej części ufają mniej niż najbliższemu kręgu rodziny oraz przyjaciół⁴. Z tego powodu nawet w oczywisty sposób podejrzana lub nieprawdziwa informacja przesłana lub udostępniona przez bliską osobę ma większą szansę na aprobatę niż rzetelna wiadomość z mainstreamowych mediów lub od polityków.

- Duży odsetek nieprawdziwych informacji, które były tworzone przez samych użytkowników i rozprzestrzeniane za pomocą ich postów oraz w komentarzach ukazuje problem *grassroots disinfo*, czyli oddolnej, tworzonej przez nieskoordynowanych i autentycznych użytkowników dezinformacji, rozprzestrzenianej najczęściej poprzez grupy tematyczne bądź na prywatnych tablicach użytkowników. Taki rodzaj dezinformacji jest szczególnie ciężki do przeciwdziałania, gdyż jej niezorganizowany charakter oraz jej ilość uniemożliwiają efektywnie śledzenie i zwalczanie.
- Facebook wobec pandemii COVID-19 i towarzyszącej jej *infodemii*, kreującej zalew nieprawdziwych informacji na niespotykaną do tej pory skalę, rozpoczął pracę nad wykreowaniem skutecznego sposobu jej przeciwdziałania. Jego ważnym elementem jest etykietowanie (ang. *labeling*) treści nieprawdziwych

na podstawie analiz *fact-checkerów*, których zasięgi są następnie zmniejszane bądź treść całkowicie usuwana z portalu. Facebook informował o oznaczeniu w ten sposób aż ponad 40 milionów wiadomości powiązanych z COVID-19. Podczas prowadzenia tej analizy, pośród próby badawczej, jedynie około 1,5% postów zawierających treści fałszywe było oznaczonych przez platformę jako nieprawdziwe i usunięte. Dotyczyło to głównie *fake newsa* przedstawiającego wideo rzekomo dokumentujące pustki w szpitalu jednoimiennym w Brazylii, mające dowodzić brak pacjentów cierpiących na COVID-19. Tak mała liczba może być spowodowana zalewem nieprawdziwych wiadomości, których efektywne demaskowanie jest niemożliwe lub też skupieniem platformy na stosowaniu narzędzi przeciwdziałania na rynku amerykańskim i anglojęzycznym.

- Częstym przypadkiem zaobserwowanym w próbie badawczej jest cytowanie osób publicznych, które na różne sposoby poddawały pandemię COVID-19 w wątpliwość. Najczęściej byli to politycy, np. Grzegorz Braun, artyści np. Edyta Górniak oraz sportowcy. Jest to znany już efekt tzw. influencerów, którzy dzięki swojej pozycji są w stanie pojedynczymi wypowiedziami wpływać na szerokie grono odbiorców.

Analiza Facebooka potwierdziła wiele przypuszczeń dotyczących charakterystyki rozprzestrzeniania się nieprawdziwych informacji o tematyce koronawirusa na tej platformie. Przeanalizowanie ponad 15 tysięcy wiadomości związanych z COVID-19 ukazało znaczne ilości dezinformacji kolportowanej za pomocą wiadomości pochodzących z szeregu zróżnicowanych źródeł, od portali informacyjnych, przez blogi i serwisy wideo, aż po autorskie posty użytkowników. Wśród nich znalazły się zarówno publiczne posty użytkowników oraz wiadomości pochodzące z popularnych zamkniętych grup związanych z COVID-19. Kluczową rolę okazały się odgrywać właśnie prywatne grupy tematyczne gdzie użytkownicy wymieniają się kolejnymi fałszywymi wiadomościami oraz teoriami spiskami, które następnie w wielu przypadkach udostępniają wśród grona swoich znajomych na platformie. Przeanalizowanie tak znacznej ilości postów i wiadomości oraz źródeł nieprawdziwych informacji pozwoliło na określenie charakteru nieprawdziwych informacji związanych z koronawirusem na polskojęzycznej platformie. Analiza ta jest także elementem systematyzacji tego zagadnienia, dzięki której możliwa będzie głębsze zbadanie zjawiska w przyszłości oraz stworzenie odpowiednich mechanizmów przeciwdziałania.

PRZYPISY

1 Omnicore, *Facebook by the Numbers: Stats, Demographics*, 10 czerwca 2020, [online]: <https://www.omicoreagency.com/facebook-statistics/>.

2 NapoleonCat., *Facebook users in Poland: October 2019*, 10 czerwca 2020, [online]: <https://napoleoncat.com/stats/facebook-users-in-poland/2019/10>.

3 Poynter., *FALSE: A video shows an empty hospital. It states that, although Globo said there were already 7 patients at a temporary COVID-19 hospital built in Fortaleza, Brazil, the video proves it is still not working*, 10 czerwca 2020, [online]: https://www.poynter.org/?ifcn_misinformation=a-video-shows-an-empty-hospital-it-states-that-although-globo-said-there-were-already-7-patients-at-a-temporary-covid-19-hospital-built-in-fortaleza-brazil-the-video-proves-it-is-still-not-working.

4 Independent, *Many trust what their friends post on social media more than experts, poll claims*, 10 czerwca 2020. [online]: <https://www.independent.co.uk/extras/lifestyle/social-media-facebook-friends-trust-experts-a9015636.html>.

TWITTER

WSTĘP

Twitter jest założoną w 2006 roku platformą mediów społecznościowych, która umożliwia użytkownikom publikację krótkich wiadomości tekstowych, czyli tweetów, które pierwotnie liczyły do 140 znaków, ale limit ten został podniesiony do 280 w 2017 r¹. W Polsce, Twitter jest drugą najchętniej używaną platformą mediów społecznościowych². Zgodnie z Przewodnikiem po social media w Polsce³ korzysta z niego ponad 6 mln użytkowników, przede wszystkim w przedziale wiekowym 18-34 (co reprezentuje blisko 70% użytkowników).

Twitter jest stosunkowo otwartą platformą oferującą łatwy dostęp do API i zasobów serwisu. Jego popularność i owa dostępność sprawiły, że treści na niej zamieszczane często stają się przedmiotem badań dotyczących dezinformacji. Obejmuje to m.in. analizy sieci społecznościowych, rozprzestrzeniania dezinformacji, czy przetwarzania języka naturalnego. Zawartość Twittera pod kątem polskojęzycznej cyberprzestrzeni budziła już wcześniej zainteresowanie badaczy. Dobrymi przykładami istniejących analiz są *Computational Propaganda in Poland: False Amplifiers and the Digital Public Sphere* (2017)⁴, *Treści Dezinformacyjne Rozpowszechniane w Portalach Społecznościowych* (2019)⁵, a także *Trends in Perception of Covid-19 in Polish Internet* (2020)⁶. Niniejszy rozdział stanowi uzupełnienie istniejących prac poprzez zebranie i przeanalizowanie istniejących narracji, które jednocześnie dotyczą COVID-19.

OPIS PRÓBY

Próba obejmuje wpisy opublikowane na platformie Twitter na przestrzeni dwóch miesięcy, tj. od 1 czerwca do 31 lipca 2020 r., które zawierały słowo kluczowe „koronawirus”. Na tej podstawie utworzona została licząca blisko 40 tys. pozycji lista tweetów (23 226 w czerwcu oraz 16 152 w lipcu), z której następnie wyodrębniona została finalna

próba licząca 4 364 wpisów (2 634 w czerwcu oraz 1 730 w lipcu). Arbitralnym kryterium zawężającym grupę był pułap minimalnego rozprzestrzenienia (zasięgu), który został ustanowiony na poziomie min. 3 retweetów. Celem zawężenia próby była eliminacja szumu informacyjnego oraz eliminacja tych treści, które nie spotkały się z żadnym zainteresowaniem pozostałych użytkowników platformy.

Próba obejmuje łącznie 187 wpisów rozpowszechniających fałszywe treści, przy czym warto zauważyć, że w czerwcu zarejestrowano aż 125 przypadków, natomiast w lipcu tylko 62. Fałszywe treści stanowią łącznie ok. 4% próby. Poza wpisami, próba zawiera ponadto metadane, w tym przede wszystkim: datę i godzinę publikacji wpisu, opublikowane źródła i fotografie, zagregowane polubienia (*likes*), odpowiedzi (*replies*) oraz podania dalej (*retweets*), a także zamieszczone hasztagi i wspomnienia (*mentions*), czyli wpisy wzmiankujące innych użytkowników. Ostatnia metadana (oraz kilka pomocniczych) nie pozwoliły niestety na przeprowadzenie analizy sieci i dalszą eksplorację danych – konta, które zamieściły wpisy sklasyfikowane jako *misinformatio*n nie wchodziły ze sobą w interakcje, jedynie sporadycznie wzmiankując inne konta. Co istotne, wzmiankowanymi były często oficjalne (potwierdzone przez Twittera) konta, np. rządowe lub też wzmiankowanie samych siebie przez konta należące do próby. W efekcie, uzyskane dane są szcążkowe, zanieczyszczone i nie pozwalają na przeprowadzenie pełnej analizy sieci społecznościowej, co jednocześnie prowadzi paradoksalnie do pozytywnego wniosku. Jeżeli bowiem brak jest wyraźnych interakcji między użytkownikami rozpowszechniającymi *fake news*, to zarazem może to pośrednio wskazywać na brak oczywistych zorganizowanych ruchów stojących za *misinformatio*n w polskiej przestrzeni informacyjnej. Taka interpretacja danych musi pozostać jednak jedynie poszlaką, szczególnie wobec braku dostępu do innych metadanych, np. wykresów detalicznej aktywności użytkowników.

ZAGADNIENIE POPULARNOŚCI I WAGI MISINFORMATION

Zagadnienie popularności i wagi zindywidualizowanych wpisów na Twitterze jest problemem nurtującym badaczy mediów społecznościowych. Istnieje wiele możliwości, od analizy parametrów treści lub profilu (np. tych dostarczane przez API Twittera) po złożone modele analityczne (np. ranking Page'a). Ponieważ niniejsza analiza nie wyciąga całościowych wniosków dotyczących kont, a skupia się jedynie na zawartości określonych tweetów oraz obecnych narracjach, wystarczające będzie wykorzystanie metadanych wpisów.

Metadane zawierają zagregowane sumy polubień, odpowiedzi i retweetów dla wyłoniionych treści, umożliwiając na poczynienie kilku obserwacji dotyczących próby, ale również ich ogólnej użyteczności w badaniu zasięgu dezinformacji⁸. Nie ulega wątpliwości, że polubienie wpisu lub podanie dalej wymagają od użytkownika mniej działania niż podanie dalej z komentarzem, czy też odpowiedź w stworzonym wątku. Oznacza to, że (modelowo) wpisy z większą liczbą komentarzy lub udostępnień z komentarzami będą bardziej poruszały użytkowników niż te, gdzie liczba komentarzy lub udostępnień jest niewielka.

Nieco gorszym miernikiem popularności jest w opinii zespołu zagregowana liczba polubień lub udostępnień, jednak należy tu wskazać, że w badaniu *fake news* często zjawisko rozpowszechniania ma większe znaczenie niż popularność. Rozpowszechnienie z kolei najlepiej mierzalne jest często poprzez ogólną liczbę udostępnień⁹ – istotne jest to również dlatego, że znaczna liczba komentarzy czy polubień nie musi oznaczać automatycznie znacznej liczby retweetów.

NARRACJE

Zaobserwowane w próbie narracje zawierają się w kilku kategoriach. Najpopularniejszą są różnego rodzaju teorie konspiracyjne (77 z 187 wszystkich przypadków, ok. 41% próby) oraz teoria

falszywej pandemii (60 z 187, czyli ok. 32% próby). Oznacza to, że dwie główne kategorie stanowią znaczącą większość – 73% wszystkich zaobserwowanych *fake news*. Pozostałe sześć kategorii obejmuje: powiązaną z COVID-19 *misinformation* dotyczącą reakcji społecznych na samoizolację oraz wirusa lub atakującą określone grupy społeczne i zawodowe¹⁰ (np. policję, lekarzy) – ogółem 19 przypadków; *misinformation* dotycząca samego wirusa, szczepionek lub leków (9 przypadków); dotycząca sytuacji pandemii i działań rządów w państwach trzecich (8 przypadków); mniejszości, w tym przede wszystkim Żydów i Ukraińców (7 przypadków); „spiskowych” zarzutów korupcji i niedbalstwa (4 przypadki) oraz, najrzadszych, przypadków „apokaliptycznych”, czyli natchnionych i gnostycznych wpisów wieszczących rozmaite kataklizmy, koniec świata itp.

Tabela 1 przedstawiająca zawarte w próbie i sklasyfikowane według kategorii przykłady *misinformation*.

Etykieta	Liczba wystąpień
Conspiracy	77
False pandemic	60
Social	19
Virus	9
Other state	8
Minorities	7
Corruption	4
Apocalyptic	3
Suma	187

1. Teorie konspiracyjne

Do kategorii teorii konspiracyjnych należą następujące narracje:

- a. „SARS-CoV-2 został stworzony przez człowieka” – jest to teoria spiskowa, która zakłada zazwyczaj, że wirus powstał w sposób sztuczny i laboratoryjny, a także, że powstał w jakimś celu, przykładowo jako broń biologiczna. Przykład:
 - „1/1 norweski wirusolog B.Sørensen i prof. A.Dagleish z St. George’s, University of London opublikowali badanie wg którego sekwencja genetyczna Covid-19 została „uzupelniona” czyli koronawirus nie powstał naturalnie, ale został stworzony przez człowieka¹¹,”
- b. „Chińska Republika Ludowa/Komunistyczna Partia Chin stworzyła lub instrumentalnie wykorzystuje wirusa w celu przejęcia władzy nad światem” – nie ulega wątpliwości, że pandemia niesie ze sobą wiele zmian zarówno społeczno-gospodarczych, jak i politycznych, co widoczne jest również na płaszczyźnie stosunków międzynarodowych. Dobrym przykładem jest tu m.in. próba ocieplenia wizerunku Chin i Rosji poprzez tzw. „diplomację maseczkową”, tj. pomoc polegającą na dostawie maseczek i innego sprzętu medycznego krajom dotkniętym przez pandemię, np. Włochom i Hiszpanii. Jednocześnie hiperbolizacja instrumentalnego wykorzystania pandemii i przydanie państwu Środka zamiaru wykorzystania koronawirusa do zdobycia bezpośredniej władzy nad światem wykracza poza racjonalne postrzeganie dynamiki procesów geopolitycznych oraz globalnej rywalizacji mocarstw.
 - “Nie miejcie złudzeń, Komunistyczna Partia Chin od pierwszego dnia istnienia ma cały czas ten sam cel – zdobyć hegemonię nad światem” – ostrzegł Manyan Ng, szef @EpochTimes na VI Zjeździe Klubów #IPPTV pod hasłem “Wolność vs. komunizm” #koronawirus RT!¹²”
- c. Teoria dotycząca rzekomych ukrytych motywów za działaniami rządów – obejmuje również treści odnoszące się do Nowego Porządku Świata, kontroli obywateli, etc.
 - „Holocaust polskich górników trwa. @SasinJacek pod pretekstem #koronawirus zamknął 6 kopalni, gdzie nie ma żadnego przypadku. Kopalnie zakażone fedrują dalej¹³,”
 - „Nowe wydanie komunizmu. Koronawirus jest kontrolowaną epidemią, która na celu ma nie tylko depopulację ludności świata, ale głównie

wprowadzenie nowego porządku świata. To się już dzieje¹⁴.”, „Koronawirus oficjalnie OPERACJĄ FAŁSZYWEJ FLAGI¹⁵”;

- „Koronawirus to największa ściema #NWO. Koronawirus jest potrzebny jako #KoronaSystem. Jak w razie czego gdyby nie poszły po myśli wybory trzymać władzę? Wystarczy wprowadzić stan wyjątkowy¹⁶”.
2. Fałszywa pandemia jest znacznie mniej zróżnicowana niż zbiór teorii konspiracyjnych. Podobnie jak w innych częściach raportu, tj. rozdziałach dotyczących Facebooka i Wykop.pl teoria fałszywej pandemii jest jedną z najczęściej występujących.
- Zangrillo (ordynator szpitala w Mediolanie): „Wirus klinicznie już nie istnieje, terroryzowanie kraju jest czymś, za co ktoś powinien odpowiedzieć¹⁷”;
 - „Ktoś jeszcze uważa, że mamy jakąś epidemię? To dlaczego nikt z tego towarzystwa nie ma maseczki? BO NIE MA EPIDEMII!!! Jest tylko medialna psychoza strachu stworzona dla tłuszczy, by ją karać, zaszczepić i na koniec zaciżać?? #KoronaWirus #PodłaZmiana¹⁸”;
 - „Największe kłamstwo ostatnich czasów, którym skutecznie globaliści oczadzili cały świat! Nagle na konto rzekomej pandemii, ludzie przestali nagle chorować na grypę i przeziębienia. Koronawirus-tresura społeczeństwa do posłuszeństwa! #zrzucąkaganiec #wyjdzzbunkra #fałszywapandemia¹⁹”.
3. Narracje „społeczne” biorą za cel zarówno ogół społeczeństwa, które zdaniem autorów jest zbyt uległe wobec władzy wykonawczej, jak również wymierzone są bezpośrednio w określone grupy społeczne. Wpisy często łączą się z negacją pandemii, jednak skupiają się przede wszystkim na reakcjach ludzi. Często ofiarą „społecznej” *misinformation* w przypadkach wyodrębnionych w próbie padają lekarze, policjanci oraz górnicy. Poniżej kilka przykładów, pisownia oryginalna.

- „A gdzie maseczki? Są tylko dla hołoty w sklepach, prawda? Wy „elyta” doskonale wiecie, że nie ma żadnej epidemii – wymyśliście ją po to, by zwykłych ludzi wziąć za pyski i ograbić!?!?!?²⁰”;
- „Lekarze w Polsce zdezerterowali! Jak nie masz covidu to spadaj! To chyba prawda że konkwały mają płacone za wykrywanie #koronawirus²¹”;
- „„Nie wolno pozwolić, by dobry kryzys poszedł na marne” – taką cichą mantrę powtarzali ci, którzy chronili najbogatszych ludzi świata po krachu finansowym z 2008 roku #kryzys #pandemia #koronawirus #gospodarka #ekonomia #TarczaAntykryzysowa²²”;
- „Mafia lekarska w całej okazałości. I oni decydują czy mamy epidemię czy nie. #Koronawirus WPolsce #koronawirus #koronawiruspolska²³”.

Oprócz powyższych wyróżniono jeszcze kilka mniej popularnych kategorii, w tym *fake news* na temat samego wirusa (zachorowalności, szczepionek, leków, maseczek, etc.).

- „Ten wirus nie nazywa się tak jak od lat „koronawirus-19”, tylko w ramach marketingu pandemii strachu – „zespół ciężkiej ostrej niewydolności oddechowej”. Rzekoma choroba, zespół, jest nazwą wirusa! To jest prymitywna komercyjna manipulacja. Mająca na celu przyniesienie szczepień²⁴”.

Inne teorie obejmują zbiorcze grupy *fake news* dotyczące państw trzecich, mniejszości, korupcji oraz fałszywe informacje o charakterze apokaliptycznym. Różne formy ich występowanie pokazują poniższe przykłady:

- „Lewica wykorzystuje koronawirus-kryzys do zwiększenia finansowania aborcji ze środków publicznych, szybszego wdrażania totalitarnej agendy LGBT, ograniczeń wolności religijnej i kreowania nowego ogromnego długu publicznego – pisze Ignacio Arsuaga CitizenGO”;

- „Kolejne KLAMSTWO karakana – „z bandera do europy nie wejdziecie” po czym wpuscil do Polski 4 mln swoloczy i robi wszystko zeby zylo im sie tu lepiej niz Polakom. TFU #donald #tvpinfo #kosciuszko #antifa #poin #ukraincy #koronawirus #wtylewizji #szumowski #duda2020 #wybory2020 pic.twitter.com/zgUjH8ST4d”
- „Czy w okresie #pandemia @MZ_GOV_PL kupilo cos co nie pochodziło od znajomych rodziny #Szumowski?”
- „koronawirus to wstep do DEPOPULACJI o 6,5 mld-czyli NAJWIEKSZEGO w historii LUDOBOJSTWA i TOTALITARYZMU NWO-niosacego Nowy Wspanialy Swiat dla WYBRANYCH i KOSZMAR dla LUDZKOSCI. #Lewica #SilniRazem #wybory2020 #koronawirus #AferaSzumowskiego #Terlecki #Gowin”

HASZTAGI I STRONY WWW

Wpisy użytkowników zostały zaetykietowane hasztagami. Najpowszechniej rzecz jasna występowały w próbie odniesienia do koronawirusa (#koronawirus, #koronawiruswpolsce, #koronawiruspolska, #covid19, #szumowski²⁵ etc.) jednak nie niosły żadnej szczególnej informacji dotyczącej publikowanych treści.

Najbardziej popularnymi współwystępującymi hasztagami były #zajob (15 – interesującym faktem jest to, że owo wulgarnie zapożyczenie z języka rosyjskiego bardzo rzadko występuje w języku polskim, jednak przyłągnięto do tematu koronawirusa, a zwłaszcza do teorii fałszywej pandemii), #fałszywa pandemia (14), #nwo (9), #wieszwiecej (8), #polin (7), #plandemia (6), #ipptv (Idź Pod Prąd. TV, 6), czy #kwarantanna (4). Do innych hasztagów należały etykiety polityczne bez bezpośredniego związku z pandemią (np. #duda2020, #trzaskowski2020, #wyboryprezydenckie2020, #wybory2020, #wybory). Do rzadziej używanych, ale jednocześnie ściśle związanych z *misinformation* należały m.in. #ligaswiata (powiązana z #dydymus – grupa hasztagów używanych przez

pojedynczego i bardzo aktywnego popularyzatora teorii spiskowych), #fakepandemia, #zrzucikaganiec, #tresuradlalcokowitegoposluszenstwa, #ccpvirus, #koronasciema, #gates i wiele innych.

Analiza hasztagów potwierdziła wyniki analizy treści i narracji dezinformacyjnych, tj. częstość występowania teorii fałszywej pandemii, fragmentację teorii spiskowych (które reprezentowane są przez pojedyncze lub podwójne użycia w próbie) oraz wykorzystywanie popularnych hasztagów politycznych w celu zwiększenia zasięgu *fake news*.

Tabela 2 przedstawiająca popularne współwystępujące hasztagi, z wyłączeniem grupy hasztagów wprost dotyczących koronawirusa

Hasztagi	Liczba wystąpień
#zajob	15
#fałszywapandemia	14
#duda2020	11
#nwo	9
#trzaskowski2020	7
#polin	7
#plandemia	6
#ipptv	6
#wieszwiecej	6
#pis	6
#wyboryprezydenckie2020	6
#wybory2020	5
#szumowski	5
#kwarantanna	4
#jedziemy	4
#wybory	4
#pandemia	4

Dotyczące koronawirusa zaburzenia informacyjne zawierały często odnośnik do innej strony internetowej. W tweetach najczęściej pojawiały się odniesienia do innych wpisów na platformie, ale stosunkowo często także do YouTube, co potwierdza obserwacje poczynione w rozdziale raportu dotyczącym udostępnianych stron na Wykop.pl.

Wśród udostępnianych stron dominują serwisy informacyjne, w tym zarówno należące do mainstreamu (Polsatnews.pl, tvp.info oraz Microsoft news), jak i niezależne lub katolickie (idzpodprad.pl, pch24.pl). Kilkukrotnie udostępnione zostały również inne serwisy o kwestionowalnej rzetelności takie jak nczas.com, marucha.wordpress.com oraz www.prokapitalizm.pl. Do mniej popularnych zarejestrowanych źródeł internetowych należą m.in.: globalclou.wordpress.com, globalna.info oraz covid1984pl.wordpress.com.

Oprócz odnośników do stron publikowane były również ilustracje, ale stosunkowo rzadko miały one charakter typowy dla fake news. Kilka przykładów poniżej.

Anna
@Laurunia3

Operacja „Koronawirus” jest tylko próbą generalną, egzaminem, które społeczeństwo zdało celująco: 99% łatwo pogodzi się ze statusem niewolnika.
klubinteligencjipolskiej.pl/2020/06/dzienn...

8:30 AM · 15 cze 2020 · Twitter Web App

Źródło: <https://twitter.com/Laurunia3/status/1272416077478334464>.

W odpowiedzi do @OnetWiadomosci i @WaldekKurec

Ale teraz wirus zakończył odwrót i przystąpił do kontrataku!

#KoronaWirus #zajob
#FalszywaPandemia #NWO

9:12 PM · 31 lip 2020 · Twitter Web App

Źródło: <https://twitter.com/michniqremek/status/1289277705255411714>.

Pol
@Pol88486498

Ofiary koronawirusa czy procedur medycznych? Winnych brak!

"Jak koronawirus niszczy płuca?
zaprasza.net/a.php?article_...

Trzy miesiące temu podałem swoją terapię nie tyle na covid-19 - co na **KAŻDY** rodzaj infekcji atakującej drogi oddechowe. Zaproponowałem wywary z naturalnych antyoksydantów, które bezwzględnie chronią przed zatorami płucnymi. A przede wszystkim niedopuszczenie do długotrwałego leżenia na jednym boku!

W tym samym czasie włoscy lekarze aplikowali pacjentom antybiotyki - przykuwali do łóżek i podłączali do respiratorów. To było **MORDERSTWO** w glorii medycyny!

Polscy medyczni **MORDERCY** każą dziś ludziom nosić maseczki, które na dłuższą metę zatrują organizm i wywołują nieodwracalne zmiany w mózgu. Później takie medyczne SZUMOWINY będą wmawiać, że **pomaseczkowe kaleki** "przeszły chorobę bezobjawowo"(!)

TO SĄ MORDERCY - Z SZUMOWINĄ NA CZELE!
Mam nadzieję że za swoją zbrodniczą odpowiedź przed Sądem!

A Kaczyński zostanie rozliczony za szumowinę!

9:35 PM · 16 cze 2020 · Twitter Web App

Źródło: <https://twitter.com/Pol88486498/status/1272975998204641280>.

PODSUMOWANIE

Wyłoniona próba potwierdziła przewagę kategorii teorii spiskowych oraz narracji fałszywej pandemii jako najbardziej typowych, powiązanych z COVID-19, zaburzeń środowiska informacyjnego. Tweety, które zostały sklasyfikowane jako *misinformation* stanowiły tylko 4% próby, co wskazuje z jednej strony na zauważalność *fake news* w całym zbiorze, a z drugiej nie wskazuje na znaczną popularność, co jest wnioskiem pozytywnym. Ponadto, zarejestrowane przypadki nie wchodziły ze sobą w interakcje, co uniemożliwiło przeprowadzenie analizy sieci społecznościowej. Wartością dodaną badania są informacje dotyczące autorów, źródeł oraz hashtagów, które mogą być w przyszłości użyte do bardziej kompleksowego i dłuższego w horyzoncie czasowym badania.

Zarejestrowane narracje wpisują się w typowy zbiór *misinformation* i poza teoriami związanymi np. z planowanym zniszczeniem polskiego górnictwa i poczynaniami rządu (i jego konkretnych przedstawicieli) nieszczególnie wskazują jakąś typową dla regionu specyfikę. Negatywną obserwacją jest wyższy niż zakładany udział w próbie wpisów biorących za cel grupy społeczne w tym mniejszości seksualne i narodowe. Pozytywną wiadomością jest z kolei niski udział obrazków, bądź memów w publikowanych treściach, które zdaniem niektórych autorów znacznie zwiększają zasięgi *fake news*²⁶.

PRZYPISY

- 1 Twitter, *Giving you more characters to express yourself*, *Blog.twitter.com*, 26 września 2020, [online]: https://blog.twitter.com/official/en_us/topics/product/2017/Giving-you-more-characters-to-express-yourself.html.
- 2 Wirtualnedia, Facebook traci na zasięgu w Polsce. Mocno w górę WhatsApp, Instagram, Wykop, Pinterest i TikTok – w dół Google+, 01 luty 2019, [online]: <https://www.wirtualnedia.pl/artykul/facebook-traci-na-zasiegu-w-polsce-mocno-w-gore-whatsapp-instagram-wykop-pinterest-i-tiktok-w-dol-google>.
- 3 Przewodnik po social media w Polsce, IAB Media, 2020, s. 37, [online]: <https://iab.org.pl/wp-content/uploads/2020/01/IAB-Przewodnik-po-Social-Media-w-Polsce-2019-2020.pdf>.
- 4 R. Gorwa, *Computational Propaganda in Poland: False Amplifiers and the Digital Public Sphere*, Working Paper No. 2017.4, Oxford University, 2017, [online]: <https://ora.ox.ac.uk/objects/uuid:8af07953-0b5f-4c84-bbb4-3c89e4446857/>.
- 5 J. Tomczak, T. Sadowski, *Treści Dezinformacyjne Rozpowszechniane w Portalach Społecznościowych*, „Colloquium” Pedagogika – Nauki o Polityce i Administracji Kwartalnik 3/2019, 2019, [online]: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-dd8268a6-62c3-40c7-8937-5780333675a8>.
- 6 A. Jarynowski, M. Wojta-Kempa, V. Belik, *Trends in Perception of COVID-19 in Polish Internet*, 8 maja 2020, [online]: <https://www.medrxiv.org/content/10.1101/2020.05.04.20090993v1>.
- 7 Z przyczyn technicznych i zgodnie z logiką serwisu podanie dalej z komentarzem liczone są jako oryginalne treści, a nie zwykłe podania dalej (retweets) i nie są ujęte w zbiorze.
- 8 F. Riquelme, P. González-Cantergiani, *Measuring user influence on Twitter: A survey*, *Journal of Information Processing and Management*, 2016, [online]: https://www.researchgate.net/publication/281427547_Measuring_user_influence_on_Twitter_A_survey.
- 9 G. K. Shahia, A. Dirkson, T. A. Majchrzak, *An Exploratory Study of COVID-19 Misinformation on Twitter*, s. 2, [online]: <https://arxiv.org/pdf/2005.05710.pdf>.
- 10 *Misinformation* dotycząca stricte mniejszości etnicznych, narodowych oraz seksualnych, ze względu na różnice w treści została zaliczona do oddzielnej kategorii.
- 11 Twitter, 9 czerwca 2020, [online]: <https://twitter.com/haniashen/status/1270249886848618506>.
- 12 Twitter, 17 czerwca 2020, [online]: <https://twitter.com/idzpodpradpl/status/1273143806968434688>.
- 13 Twitter, 9 czerwca 2020, [online]: <https://twitter.com/PanasiukPiotr/status/1270407622819274753>.
- 14 Twitter, 7 czerwca 2020, [online]: <https://twitter.com/Laweta2/status/1269531806832918528>.
- 15 Twitter, 25 czerwca 2020, [online]: <https://twitter.com/BarbaraSadowsk5/status/1276062942346252289>.
- 16 Twitter, 18 czerwca 2020, [online]: https://twitter.com/Lech_PLO/status/1273580946822963200.
- 17 Twitter, 29 lipca 2020, [online]: <https://twitter.com/AntonWohlfahrt/status/1288388677203382272>.
- 18 Twitter, 22 lipca 2020, [online]: <https://twitter.com/michniqremek/status/1285780475953459201>.
- 19 Twitter, 24 czerwca 2020, [online]: <https://twitter.com/JestMna/status/1275703584064184326>.
- 20 Twitter, 21 lipca 2020, [online]: <https://twitter.com/michniqremek/status/1285606693217370112>.
- 21 Twitter, 11 lipca 2020, [online]: <https://twitter.com/AbsurdyE/status/1281970417008291841>.
- 22 Twitter, 9 czerwca 2020, [online]: <https://twitter.com/krytyka/status/1270325567225806848>.
- 23 Twitter, 30 lipca 2020, [online]: <https://twitter.com/AbsurdyE/status/1288913792580165634>.
- 24 Twitter, 1 lipca 2020, [online]: <https://twitter.com/MirKraszewski/status/1278264639441317888>.
- 25 Minister Zdrowia, bezpośrednio związany z polityką i administracją Polski dotyczącą pandemii.
- 26 Alfred Ng, *Facebook's real fake-news problem: It's the memes, stupid*, *Cnet*, 15 kwietnia 2018, [online]: <https://www.cnet.com/news/mark-zuckerberg-facebook-and-fake-news-its-the-memes-stupid/>.

ANALIZA WYKOP.PL

O PLATFORMIE

Wykop.pl jest założoną w 2005 r. stroną Web 2.0 wzorowaną na dawnym amerykańskim agregatorze newsów Digg.com. Portal składa się z dwóch głównych sekcji – Wykopaliska, w której znajdują się linki do znalezisk i newsów oraz Mikrobloga, czyli przestrzeni blogerskiej, w której użytkownicy serwisu publikują treści, często pod stworzonymi przez siebie hasztagami. Użytkownicy mogą ponadto wchodzić ze sobą w interakcję, szczególnie pod znaleziskami oraz w obszarze Mikrobloga, co sprawia, że serwis może być postrzegany jako quasi-platforma społecznościowa. System oceniań znalezisk (wykop dla wartościowych treści oraz zakup dla niemile widzianych) oraz „plusowania” wpisów na Mikroblogu pozwala na wyciągnięcie częściowych ocen dotyczących popularności oraz poziomu poparcia wobec określonej treści.

Zgodnie z badaniami serwisu wirtualnemedial.pl w 2019¹ r. Wykop.pl był trzecią co do popularności (po Facebooku i Instagramie) platformą w Polsce co do odston (zarówno na komputerach, jak i na urządzeniach mobilnych), osiągając wedle stanu na grudzień 2018 liczbę 5 276 011 użytkowników. Popularność Wykop.pl odzwierciedla się w stałej obecności oficjalnych kont mediów, firm oraz polityków (użytkownikiem Wykop.pl był m.in. były prezydent RP Lech Wałęsa). Ci ostatni często wchodzi w interakcję z użytkownikami w ramach fomuty AMA, czyli Ask-Me-Anything, gdzie odpowiadają na żywo na zadane z wolnej stopy pytania. Spośród dwóch wymienionych sekcji, to Wykopalisko cieszy się większą popularnością. Najpopularniejsze znaleziska tworzą treść głównej strony portalu, przy czym logika serwisu pozwala na etykietowanie znalezisk określonymi hasztagami.

METODOLOGIA

Opierając się na znaleziskach publikowanych na Wykopalisku pod hasztagiem #koronawirus, wyodrębniona została próba obejmująca 2341 znaleziska, czyli ogół znalezisk opublikowanych przez użytkowników na przestrzeni dwóch miesięcy – czerwca i lipca 2020 r. Próba zawiera metadane wpisów, w tym m.in. ich datę publikacji, tytuł, opis, wykorzystane hasztagi (użytkownicy mogą używać więcej niż jednego), a także wspomniane powyżej wykopy i zakopy, czyli relatywne mierniki popularności treści. Nie ulega wątpliwości, że wysoki stosunek wykopów do zakopów oznacza pozytywną recepcję newsa przez społeczność serwisu (i odwrotnie), natomiast znaczna ilość wykopów wskazuje pośrednio na to, że użytkownicy uznali znalezisko za interesujące.

Niestety należy tutaj zauważyć, że podziały ideologiczne wśród użytkowników doprowadziły do stworzenia swoistych wewnętrznych koterii, wśród których wiodą prym dwie główne grupy: lewicowa #neuropa oraz nieco mniej liczne prawicowe #4konserwy. Powyższe dwie grupy organizują się na osobnych platformach (przede wszystkim na Discordzie) w celu zorganizowanego „wykopywania” lub „zakopywania” określonej treści (autor niniejszej części raportu ma informacje z pierwszej ręki, ponieważ mógł się zapoznać z jednym z takich kanałów na Discord osobiście). Oprócz wewnętrznych grup manipulacji treścią dopuszczają się prawdopodobnie również użytkownicy „zewnątrzni” (np. konta powiązane z partiami politycznymi), których znakiem aktywności jest wątpliwa koincydencja czasowa w odniesieniu do daty utworzenia konta. Nowi użytkownicy wyróżniają się zieloną nazwą w opozycji do pomarańczowych („zwykłych”) kont. Obserwacja taka została poczyniona przez autora bloga *Offensive OSINT*², który jako jeden z nielicznych podjął się ilościowej i jakościowej analizie publikowanych treści na Wykop.pl.

Ze względu na przedmiot niniejszego raportu kwestia manipulacji lub rzeczywista popularność znalezisk mają charakter niejako wtórny wobec samego

faktu zaistnienia treści *fake news* na łamach hasztagu #koronawirus, jednak może dać pośrednie informacje dotyczące recepcji oraz podatności użytkowników, jak również wskazać grupy wrażliwe. Z tej przyczyny w dalszej części przeanalizowane zostaną również kwestie popularności narracji, hasztagów oraz stron WWW.

Analiza jakościowa próby została przeprowadzona na podstawie treści nagłówków oraz opisu znalezisk. Ze względu na brak algorytmów badania języka naturalnego, które automatycznie mogłyby ocenić treść wedle obiektywnego wzorca, jak również ze względu na brak jednolitej definicji dezinformacji, za model wspomagający identyfikację *fake news* przyjęte zostały specjalistyczne wytyczne Full Fact dotyczące koronawirusa³. Ze względu na to, że naszym celem było nie tyle nie stać się ofiarą dezinformacji, co ową dezinformację (choćby potencjalną) znaleźć, zmodyfikowaliśmy jedną z przesłanek dotyczącą „niepoprzestawianiu na czytaniu nagłówka”. W przypadku analizy serwisu Wykop.pl analizowana była przede wszystkim treść nagłówków oraz krótkich opisów znalezisk. W przypadku wątpliwości analizowana była treść źródła oraz kontekst w jakim zostało zamieszczone.

Po następczej weryfikacji i korekcie wyodrębniona została grupa znalezisk, które zostały sklasyfikowane jako zaburzenia informacyjne (*fake news*) oraz pozostałe, określone zbiorczo jako *real news*. Wyodrębnione w niej zostało 91 przykładów *fake news* we wszystkich trzech postaciach – *misinformation*, *disinformation* oraz *malinformation*, co stanowi ok. 4% całości próby. Jak zostało wcześniej zaznaczone, sklasyfikowane treści są bardzo niejednorodne i obejmują zarówno przypadki skrajne jak i np. złośliwe i sensacyjne pomówienia skierowane w stronę jakiejś grupy społecznej, przynależącej do szeroko rozumianej mniejszości.

NARRACJE

Zaobserwowane narracje często są względem siebie podobne i dotyczą kilku zbliżonych tematów, co wynika z faktu, że na przestrzeni dwóch miesięcy w debacie publicznej pojawiają się często umożliwiające ich ogólne pogrupowanie. Należy jednak przyznać, że często wpisują się w więcej niż jedną kategorię. Jako przykład bardzo dobrze tutaj posłuży znalezisko *Mateusz Morawiecki wprost w Sejmie o tym, że nadchodzi Nowy Porządek Świata*⁴ które: 1) rozpowszechnia interesującą spiskową teorię, w myśl której globalne elity spiskują w celu wprowadzenia nowego i odpowiadającego im ładu. W myśl teorii mają wykorzystywać do tego socjotechnikę i sterują zakulisowo bezwolnymi demokratycznymi instytucjami oraz 2) wprost oskarża prezesa naczelnego organu administracji publicznej o bezpośrednią partycypację w urzeczywistnieniu *Nowego Porządku Świata*. Aby móc przedstawić zebrane narracje w sposób precyzyjny i logicznie rozłączny, każda z nich została przypisana do pojedynczej etykiety. W przypadkach niejednorodnych, zostały one arbitralnie przypisane do tej etykiety, która zdaniem autorów miała dominujące znaczenie w kontekście w jakim opublikowane zostało znalezisko.

Wśród wyodrębnionych w próbie *fake news* najczęściej pojawiały się znaleziska dotyczące:

- państwa trzeciego (18), czyli tworzące nieprawdziwy lub celowo zmanipulowany obraz sytuacji powiązanej z COVID-19 w innym kraju. Interesującym spostrzeżeniem jest fakt, że wiele znalezisk w tej kategorii nie dotyczy bezpośrednio koronawirusa (np. dobrym przykładem manipulacji jest wykorzystanie opinii redaktora Rzeczpospolitej pt. *Wizerunek Ameryki się sypie*⁵, dotyczącej rzeczywistych trudności USA. Autor znaleziska „wzmocnił” przekaz apokaliptycznym zdjęciem i stosownym opisem „(...) Stany Zjednoczone dostarczają wstrząsających kadrów mediom na całym świecie”. Przesądzająca w tym przypadku była jednak

historia konta i wzgląd na inne publikowane treści, które podkreśliły ogólny brak rzetelności). Do innych przykładów należą m.in. *Dramatyczna sytuacja w Hiszpanii. „Rząd skazał osoby starsze na śmierć”⁶⁷; Jedna trzecia Amerykanów zmarła z powodu koronawirusa*⁸ oraz *Obszar Układu Warszawskiego ma kilkanaście razy mniejszą śmiertelność od NATO*⁹ (pisownia oryginalna),

- Treści podkopujące zaufanie do rządu (15). O ile krytyka [i obywatelska kontrola] rządu jest nieodzownym elementem funkcjonującej demokracji, w opisywanym przez nas przypadku chodzi o bezpodstawne oskarżenia egzekutywy o korupcję, nieudolność, ukryte zamiary, etc. Przykładami narracji są następujące znaleziska: *Zaraza Jako Początek Wprowadzania Władzy Totalnej*¹⁰; *MON wcieli cię do wojska. Walka z bezrobociem po koronawirusie*¹¹ oraz *Szumowski chce, by aplikację mieli wszyscy. Pozwól się śledzić*¹²,
- Treści wymierzone w społeczeństwo i grupy społeczne (14). Jest to najprawdopodobniej najbardziej niejednorodna grupa, bardzo podobna do narracji podkopującej zaufanie do rządu, jednak wymierzona w społeczeństwo (w tym w jednostkę), jego zachowanie oraz w grupy społeczne. Przykładami narracji są m.in.: *2500zł Premii Motywacyjnej dla Milicji od Rządu za walkę z Covid przed wyborami*¹³ (wymierzona również w rząd, jednak tu Policja – zwana złośliwie Milicją – jest głównym celem dezinformacji); *Miliony tracą pracę, a miliarderzy mnożą swoje fortuny*¹⁴ oraz, cytowane już wcześniej, *Rzeszowska młodzież kpi z koronawirusa? Tak się bawi wieczorami na...*
- Kolejna grupa narracji dotyczy niebezpiecznej teorii „fałszywej pandemii” (12). Ten rodzaj *fake news* ma na celu przekonanie odbiorcy, że pandemia nie istnieje, koronawirusa można zbagatelizować (jest rzekomo „cięższą grypą”), a także tego, że przedsięwzięte środki ostrożności są szkodliwe i bezsensowne. Fakt, że uciążliwe dla społeczeństwa lockdowny

zostały złagodzone mimo stale rosnącej liczby wykrytych przypadków COVID-19 skutkuje słusznymi, zdaje się, refleksjami na temat tego jakie środki ostrożności powinny być zastosowane. Niektórzy jednak owe złagodzenia uznali za znak, że pandemia albo nigdy nie istniała, albo jest stosunkowo niegroźna. Granica między racjonalną krytyką a groźnym w skutkach bagatelizowaniem jest cienka, dowody wspólne, a sposób rozumowania podobny, dlatego *fake news* w tym przypadku najłatwiej rozpoznać po intencji i celach autorów. Przykładami narracji są m.in. *Dr Martynowska: „Nie mamy do czynienia z pandemią, ale z obłądem”¹⁵*; *Kazik: Niegroźny wirus zasiał panikę. Ludzie dobrowolnie poddali się inwigilacji¹⁶* oraz *Tucker o lockdownie: niepotrzebny¹⁷*,

- Ostatnimi z liczniejszych grup narracji są różnego rodzaju teorie konspiracyjne (10) oraz *fake news* dotyczące samego wirusa (9). Obydwie kategorie często dotyczą miejsca pochodzenia lub okoliczności powstania wirusa. Często obejmują informacje dotyczące liczby przypadków, teorie o wirusie jako broni biologicznej. Cechą szczególną pierwszej grupy jest zмова służąca urzeczywistnieniu jakiegoś celu natomiast drugą grupę charakteryzuje bardziej ogólne zjawisko istoty, rozpowszechniania i zwalczania wirusa. Ponieważ w chwili pisania tego artykułu nie ma żadnej wiarygodnej informacji o masowym wdrożeniu szczepionki przeciwko SARS-CoV-2, za *fake news* zostały uznane informacje np. znalezienia leku przez najszybszy superkomputer¹⁸.

- Do nieco mniej popularnych narracji należą treści sensacyjne i *clickbait* (4), treści o tematyce antyklerykalnej (3), narracje „apokaliptyczne” (2), wymierzone w mniejszości (2) oraz pojedyncze przypadki dotyczące Śląska oraz politycznego wirusa, który zasługuje na oddzielne wyróżnienie ze względu na uwikłanie frazy „polityczny wirus” we wzajemne oskarżenia na arenie międzynarodowej dotyczące instrumentalizacji pandemii do osiągnięcia celów politycznych (np. wysuwane w stronę USA przez ChRL¹⁹).

HASZTAGI

Hasztagi, podobnie do tagów, pełnią funkcję kategoryzującą dla zamieszczanych w mediach społecznościowych treści - za ich pośrednictwem łatwiej użytkownikom dotrzeć do interesujących ich treści. Przykładowo, do celów niniejszego badania wykorzystany został hasztag #koronawirus, za którego pośrednictwem zebrana została próba badawcza. Jako że zazwyczaj użytkownik chce z publikowaną przez siebie treścią dotrzeć do jak największej liczby odbiorców, często używa on więcej niż jednego hasztagu. Treści sklasyfikowane jako *fake news* nie są wyjątkiem, w związku z czym, obok hasztagu #koronawirus, 91 znalezisk opisano w sumie 473 innymi #hasztagami, natomiast w ujęciu indywidualnym - 127 różnymi etykietami.

Następnie z próby zostały wyodrębnione najpopularniejsze równolegle wykorzystane hasztagi. Należą do nich etykiety wskazane w poniższej tabeli.

Tabela 1. Liczba wystąpień współistniejących hasztagów w próbie.

Hasztagi	Liczba wystąpień	Hasztagi	Liczba wystąpień	Hasztagi	Liczba wystąpień
#Polska	40	#zdrowie	12	#Chiny	5
#covid19	31	#nauka	10	#Emigracja	5
#Polityka	26	#ekonomia	9	#Teoriespiskowe	5
#Europa	20	#epidemia	9	#Wybory	5
#Swiat	20	#medycyna	7	#Afera	4
#Ciekawostki	13	#usa	7	#Gospodarka	4

ŹRÓDŁA

Hybrydowy charakter Wykop.pl pozwala zarówno na zamieszczanie własnych treści jak i na publikację linków prowadzących do stron trzecich, ocenianych następnie przez użytkowników. Znajdujące się w próbie znaleziska, które zostały sklasyfikowane jako *fake news* zawierają na ogół odnośniki do zewnętrznych źródeł. Niektóre źródła pojawiają się w próbie więcej niż raz, są one przedstawione wraz z sumarycznymi wykopami/zakopami w tabeli poniżej.

Tabela 2. Najpopularniejsze źródła *fake news* w próbie.

Źródło	Liczba wystąpień	Suma wykopów	Suma zakopów
YouTube	14	1630	333
Wykop.pl	6	185	94
Stowarzyszenie RKW	4	490	61
Polsat News	4	971	29
Nczas	4	920	137
Fakty Interia	3	9	10
wgospodarce.pl	2	15	9
subiektywnieofinansach	2	23	4
RMF24	2	382	46
Rp.pl	2	8	6
Głos wielkopolski	2	23	11
Tvn24	2	97	33
anywhere.pl	2	22	7
Zero Hedge	2	34	3
o2.pl	2	235	122

Uwagę przykuwa kilka elementów:

- Najczęściej *misinformation* rozprzestrzeniana była za pośrednictwem filmów na YouTube (14 znalezisk), który działa jako hosting

i przypomina w tym zakresie Wykop.pl, znajdujący się na drugim miejscu (6 znalezisk). Biorąc pod uwagę fakt, że liczba znalezisk sklasyfikowanych jako *misinformation* wynosi 91, można zauważyć, że witryny web 2.0 łączące w sobie elementy hostingowe oraz ideę „bycia tworzonymi przez użytkowników” odpowiadają łącznie 22% wykrytych w próbie fałszywych treści.

- Wśród źródeł znajdują się media tradycyjne, które należą do polskiego krajobrazu informacyjnego i co do zasady nie są łączone z jego zakłócaniem. Mowa tu o Polsat News, Fakty

Interia, RMF 24, czy o2. Może to sugerować wyjęcie z kontekstu i manipulowanie prawdziwymi informacjami (ocenie w końcu były nagłówki i opisy napisane przez publikujących na Wykop.pl) lub też o tym, że mediom

publicznym, publikującym w końcu olbrzymie ilości artykułów, może się również przydarzyć powielenie *fake news*,

- c. Innymi popularnymi źródłami jest Stowarzyszenie RKW, nczas, anywhere.pl oraz Zerohedge, które były już wcześniej przedmiotami zainteresowania badaczy *fake news* gdyż „cieszą się” złą sławą pod względem rzetelności i intencji w zakresie zawartych na nich treści.
- d. Na liście znajduje się również Głos Wielkopolski. Na wyróżnienie zasługuje ze względu na fakt, że czasopisma regionalne bardzo często bywają wykorzystywane do rozpowszechniania dezinformacji oraz zwielokrotniania zasięgu *fake news*. O ile artykuł z Głosu Wielkopolskiego dwukrotnie został wykorzystany do zamieszczenia *misinformation*, warto zwrócić uwagę, że – poza wymienionymi powyżej – w znajdujących się w próbie *fake news* odstępniaki były też inne portale, m.in. Śląski Biznes, Tarnogórski, Lublin112, czy Gazeta Krakowska. Podobnie jak w przypadku tradycyjnych mediów, nie oznacza to koniecznie tego, że samo czasopismo opublikowało *fake news*.
- e. Istotną kwestią jest przeciętnie wysoki stosunek sumarycznych zakopów do wykopów, który oznacza, że znaczna liczba odbiorców nie zgadzała się z publikowanymi artykułami. Należy tu zauważyć, że zakopywanie artykułu wymaga większego zaangażowania od użytkownika niż wykopanie (należy wybrać powód). Świadczy to pośrednio o tym, że nawet jeżeli moderacja nie usunęła znalezionej, to i tak artykuł spotkał się z zauważalną negatywną reakcją części odbiorców. Biorąc pod uwagę fakt, że procentowy udział w próbie treści sklasyfikowanych jako *fake news* jest wyjątkowo niski, należy pozytywnie ocenić działania moderacji i użytkowników serwisu dotyczące ochrony Wykop.pl przed zakłóceniami informacyjnymi.

PODSUMOWANIE

Spośród zarejestrowanych 2341 polskojęzycznych źródeł opublikowanych w serwisie Wykop.pl pod hasztagiem #koronawirus wyróżniono 91 wpisów o charakterze *fake news*. Wpisy obejmowały wszystkie trzy typy zakłóceń informacyjnych, tj. *disinformation*, *misinformation* oraz *malinformation*. Szeroka, ale dostosowana do potrzeb badania definicja *fake news* zaproponowana przez Full Fact, pozwoliła na kompleksowe zbadanie zjawiska *fake news* na platformie. Opublikowane treści były zróżnicowane tematycznie oraz reprezentowały szeroki wachlarz narracji, od szkodliwej i poważnej dezinformacji, po treści typu *clickbait* i sensacyjne.

Badanie ujawniło które narracje były dominujące w próbie, które platformy najczęściej rozpowszechniały *fake newsy* oraz które hasztagi były najczęściej używane obok badanego #koronawirus w odniesieniu do wykrytych *fake news*.

Kolejnym wnioskiem badawczym jest zadowalająco niski procentowy udział *fake news* w próbie (ok. 4%), który jest pośrednim dowodem na skuteczną moderację oraz zaangażowanie użytkowników dla zachowania wysokich standardów publikowanych źródeł dotyczących koronawirusa.

PRZYPISY

- 1 Wirtualnedia, *Facebook traci na zasięgu w Polsce. Mocno w górę WhatsApp, Instagram, Wykop, Pinterest i TikTok - w dół Google+*, 01 lutego 2019, [online]: <https://www.wirtualnedia.pl/arttykul/facebook-traci-na-zasiegu-w-polsce-mocno-w-gore-whatsapp-instagram-wykop-pinterest-i-tiktok-w-dol-google>.
- 2 Offensive OSINT, *Offensive OSINT s01e03 - Looking for election related disinformation on Polish service wykop.pl*, 21 kwietnia 2020, [online]: <https://www.offensiveosint.io/offensive-osint-s01-e03-looking-for-election-related-disinformation-on-polish-service-wykoppl/>.
- 3 *How you can fact check claims about the new coronavirus*, Full Fact, 2020, [online]: <https://fullfact.org/health/how-to-fact-check-coronavirus/>.
- 4 Nczas, *Mateusz Morawiecki wprost w Sejmie: „Nadchodzi NOWY PORZĄDEK ŚWIATA”*, 5 czerwca 2020, [online]: <https://nczas.com/2020/06/05/mateusz-morawiecki-wprost-w-sejmie-nadchodzi-nowy-porzadek-swiata-video/>.
- 5 J. Haszczyński, *Haszczyński: Wizerunek Ameryki się sypie*, 2 czerwca 2020, [online]: <https://www.rp.pl/Komentarze/306019917-Haszczyński-Wizerunek-Ameryki-sie-sypie.html>.
- 6 Wykop, *Dramatyczna sytuacja w Hiszpanii. „Rząd skazał osoby starsze na śmierć”*, 4 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5536063/dramatyczna-sytuacja-w-hiszpanii-rzad-skazal-osoby-starsze-na-smierc/>.
- 7 Warto tu zauważyć, że sami użytkownicy zdementowali znalezisko w sekcji komentarzy.
- 8 Wykop, *Jedna trzecia Amerykanów zmarła z powodu koronawirusa!*, 28 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5576837/jedna-trzecia-amerykanow-zmarla-z-powodu-koronawirusa/>.
- 9 Wykop, *Obszar Układu Warszawskiego ma kilkanaście razy mniejszą śmiertelność od NATO*, 07 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5543035/obszar-uklada-warszawskiego-ma-kilkanascie-razy-mniejsza-smiertelnosc-od-nato/>.
- 10 Wykop, *Zaraza Jako Początek Wprowadzania Władzy Totalnej*, 23 lipca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5616913/zaraza-jako-poczatek-wprowadzania-wladzy-totalnej/>.
- 11 Wykop, *MON wcieli cię do wojska. Walka z bezrobociem po koronawirusie*, 1 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5531695/mon-wcieli-cie-do-wojska-walka-z-bezrobociem-po-koronawirusie/>.
- 12 Wykop, *Szumowski chce, by aplikację mieli wszyscy. Pozwól się śledzić*, 9 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5546653/szumowski-chce-by-aplikacje-mieli-wszyscy-pozwol-sie-sledzic/>.
- 13 Wykop, *2500zł Premii Motywacyjnej dla Milicji od Rządu za walkę z Covid przed wyborami*, 5 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5538017/2500zl-premii-motywacyjnej-dla-milicji-od-rzadu-za-walke-z-covid-przed-wyborami/>.
- 14 Wykop, *Miliony tracą pracę, a miliarderzy mnożą swoje fortuny*, 8 czerwca 2020, <https://www.wykop.pl/link/5545143/miliony-traca-prace-a-miliarderzy-mnoza-swoje-fortuny/>.
- 15 Wykop, *Dr Martynowska: „Nie mamy do czynienia z pandemią, ale z obłędem”*, 28 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5576675/dr-martynowska-nie-mamy-do-czynienia-z-pandemia-ale-z-obledem/>.
- 16 Wykop, *Kazik: Niegroźny wirus zasiał panikę. Ludzie dobrowolnie poddali się inwigilacji*, 9 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5546981/kazik-niegrozny-wirus-zasial-panike-ludzie-dobrowolnie-poddali-sie-inwigilacji/>.
- 17 Wykop, *Tucker o lockdown'ie: niepotrzebny*, 11 czerwca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5548897/tucker-o-lockdown-niepotrzebny/>.
- 18 Wykop, *Najszybszy superkomputer świata znalazł lek na Covid-19? „Do tej pory go...”*, 04 lipca 2020, [online]: <https://www.wykop.pl/link/5587181/najszybszy-superkomputer-swiata-znalazl-lek-na-covid-19-do-tej-pory-go/>.
- 19 C. Wong, *‘Political virus’ is spreading in US along with Covid-19, says Chinese Foreign Minister Wang Yi*, South China Morning Post, 24 maja 2020, [online]: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy/article/3085840/china-and-us-must-find-ways-get-along-and-avoid-new-cold-war/>.

Instytut Kościuszki to wiodący pozarządowy ośrodek naukowo-badawczy o charakterze non-profit założony w 2000 r. Naszą misją jest działanie na rzecz społeczno-gospodarczego rozwoju i bezpieczeństwa Polski jako aktywnego członka Unii Europejskiej oraz NATO. Instytut specjalizuje się w tworzeniu strategicznych rekomendacji i kierunków rozwoju kluczowych polityk publicznych, stanowiących merytoryczne wsparcie dla polskich i europejskich decydentów politycznych. Instytut Kościuszki jest pomysłodawcą i głównym organizatorem Europejskiego Forum Cyberbezpieczeństwa – CYBERSEC, corocznej konferencji poświęconej strategicznym aspektom cyberprzestrzeni.

